

Työpaperi 35/2021

Siiri Utriainen, Pia Eriksson ja Tarja Heino (toim.)

Poikkeusolot sijaishuollossa

Koronaepidemian vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin

Koronaepidemian vaikutukset ovat olleet suurimpia haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisryhmiin. Yksi näistä ryhmistä ovat kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset. Sijoitusta kodin ulkopuolelle on itsessään haavoittava kokemus, joka vaikuttaa merkittävästi lapsen hyvinvointiin, mielenterveyteen ja suhteissa rakentuvaan hyvinvointiin.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan koronaepidemian vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten hyvinvointiin, mielenterveyteen ja palvelujen saatavuuteen. Tutkimukselle myönnettiin Eduskunnan lisämääräraha koronaepidemian yhteiskunnallisten vaikutusten tutkimiselle vuosille 2020–2021. Tutkimus on toteutettu monimenetelmällisesti ja hyödyntäen useita aineistoja ja yhteistyökumppaneita. Tämä hankkeen loppuraportti kuvaa tutkimuskokonaisuuden toteutusta, keskeisiä tuloksia sekä aiheeseen liittyviä asiantuntijapuheenvuoroja.

Tutkimustuloksia tarkasteltiin sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumisen näkökulmasta, lasten suhteissa rakentuvan hyvinvoinnin kannalta sekä palvelujen saatavuuden osalta. Koronaepidemia vaikutti merkittävästi sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumiseen. Lapsen oikeus tavata läheisiään vaarantui rajoitustoimien myötä. Myös lasten oikeus saada tarvittavia palveluita vaarantui, kun palvelujen saatavuus heikkeni. Sijoitetuilla lapsilla on oikeus oppimisen tukeen, mutta sen toteutuminen niin ikään vaarantui, kun lähiopetus vaihtui monien kohdalla etäopetuksiksi. Suhteisiin tuli merkittäviä muutoksia koronaepidemian ja rajoitustoimenpiteiden myötä, kun ihmisten välisiä tapaamisia rajoitettiin. Lapset eivät voineet esimerkiksi tavata biologisia vanhempiaan tai päässeet käymään kotona samaan tapaan kuin aiemmin. Koronaepidemian myötä palvelutarve kasvoi, kun mielenterveysongelmat lisääntyivät – koronaepidemia aiheutti sijoitetuissa lapsissa ahdistusta, huolta läheisistä, epätietoisuutta ja pelkoa. Samaan aikaan palveluita jouduttiin kuitenkin supistamaan. Palveluita toteutettiin myös enenevässä määrin etäyhteyksin.

Koronaepidemian aiheuttamien pitkän aikavälin vaikutusten tutkiminen on vielä mahdotonta, mutta lyhyen aikavälin vaikutuksia on ollut nähtävissä yhteiskunnassamme jo runsaasti. Sijaishuollossa ja muussa palvelujärjestelmässä on ollut haasteita ja puutteita jo ennen koronaepidemiaa. Siksi on osittain vaikeaa arvioida, mitkä vaikutukset ovat koronaepidemian aiheuttamia, ja mitkä haasteet olivat olemassa jo ennen sitä – mutta varmaa on, että ne korostuivat entisestään epidemian myötä.

Esipuhe

Korona-aika on kestänyt kohta kaksi vuotta. Pandemia on aaltoillut ja samoin ovat vaihdelleet epidemian rajoittamistoimenpiteet. Aluksi Suomi pantiin ”kiinni”. Kun viruksesta ei vielä tiedetty paljoa mutta uhkakuivat olivat vakavia, rajoituksia toteutettiin monissa yhteiskunnan toiminnoissa ja palveluissa varsin voimallisesti. Esimerkiksi koulut ja harrastukset pantiin etämoodiin tai kokonaan tauolle. Tämä kapeutti suuresti lasten ja nuorten elinpiiriä. Se vaikeutti oppimista ja lisäsi yksinäisyyttä. Tutkimusten mukaan mielenterveys on heikentynyt korona-aikana eniten nuorilla. Samaan aikaan osalla lasten ja nuorten vanhemmista päihde- ja mielenterveysongelmat kärjistyivät. Myös lähisuhdeväkivallan tiedetään lisääntyneen. Samaan aikaan sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita supistettiin ja siirrettiin digitaaliseen ympäristöön. Erityisen dramaattinen palveluiden väheneminen ja tai jopa sulkeutuminen on ihmisille, joiden elämäntilanteessa jokin tuki-palvelu on hyvin tärkeässä roolissa tai jopa elinehto. Digitaaliset palvelut ovat korvanneet osin korvanneet kasvokkaista työtä, mutta kaikille asiakas-potilasryhmille digipalvelut soveltuvat huonosti tai eivät ollenkaan.

Keväällä 2020 monen tutkijan työpöydällä tapahtui pikaista uudelleenjärjestelyä: tutkimusten kysymyksenasetteluihin lisättiin sana korona. Eduskunnan myöntämän lisämäärärahan turvin käynnistettiin nopealla aikataululla joukko tutkimuksia selvittämään koronaepidemian ja sen rajoitustoimenpiteiden yhteiskunnallisia vaikutuksia. Nyt loppuvuodesta 2021 näiden tutkimushankkeiden tulokset alkavat olla valmiita: tässä raportissa kuvataan koronaepidemian vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten hyvinvointiin, mielenterveyteen ja palvelujen saatavuuteen. Koronaepidemia on kuormittanut lastensuojelua ja vaikeuttanut palvelujen saatavuutta. Sijaishuollossa ja muissa lastensuojelun palveluissa on ollut puutteita jo ennen koronaepidemiaa.

Raportin pääosassa ovat siis yhteiskunnan erityistä suojelua tarvitsevat lapset. Tutkimuksessa tarkastellaan sijoitettujen lasten hyvinvointia monelta eri kantilta. Sijaishuollon yksi tehtävä on taata lapselle turvallinen kasvuympäristö hyvinvointia tukevine ihmissuhteineen. Näihin suhteisiin tuli merkittäviä muutoksia koronaepidemian rajoitustoimenpiteiden myötä. Koronaaika aiheutti sijoitetuissa lapsissa ahdistusta, huolta läheisistä, epätietoisuutta ja pelkoa. Samaan aikaan kun tuen ja palveluiden tarve kasvoi, niitä jouduttiin kuitenkin supistamaan. Etäyhteyksien lisääntynyt käyttö asetti sijoitetut lapset keskenään eriarvoiseen asemaan ja herätti kysymyksiä myös tietosuojan toteutumisesta.

Korona-ajan sosiaalisten ja terveydellisten vaikutusten tutkiminen on vasta alussa, mutta jo nyt tiedämme, että erityisen kipeästi poikkeusaika on vaikuttanut haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisryhmiin. Tutkimuksista saadun tiedon pohjalta on monin tavoin parannettava sosiaali- ja terveydenhuollon kriisinkestävyyttä, myös ja erityisesti lastensuojelussa.

Tuukka Tammi
ohjelmajohtaja
Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Kirjoittajat

Siiri Utriainen, TtM, sairaanhoitaja, tutkija. Hän työskentelee Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Tutkimusaiheet liittyvät koronan vaikutuksiin kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin, jälkihuollosta itsenäistyneiden nuorten kokemuksiin koronavuodesta sekä koulukodeissa asuviin nuoriin kohdistuviin rajoitustoimenpiteisiin. Lisäksi hän tekee väitöskirjaa Itä-Suomen yliopistossa terveystieteiden tiedekunnassa alle kouluikäisten lasten mediakäyttymisestä.

Tarja Heino, VTT, sosiaalityön ja lastensuojelututkimuksen dosentti, tutkimusprofessori. Hän työskentelee Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hän on toiminut monissa lastensuojelun kehittämiseen, seurantaan, arviointiin ja tutkimukseen liittyvissä tehtävissä noin 40 vuotta.

Pia Eriksson, VTT, sijaishuollon erikoistutkija Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hän on laillistettu sosiaalityöntekijä, jolla on yli 15 vuoden kokemus lastensuojeluun kytkeytyvistä tutkimus- ja kehittämistehtävistä. Tutkimusaiheet tällä hetkellä liittyvät sijoitettujen lasten hyvinvointiin ja kohteluun sekä sijaishuollon valvontaan.

Tarja Pösö, YTT, sosiaalityön professori, Tampereen yliopisto. Hän on tutkinut pitkään lastensuojelua ja yrittänyt ymmärtää, mistä lastensuojelussa on kyse. Tämänhetkiset tutkimukset liittyvät huostaanoton päätöksentekoon ja lastensuojelussa tehtäviin arviointeihin.

Johanna Lammi-Taskula, YTT, toimii tutkimuspäällikkönä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hänen tutkimusaiheensa liittyvät perhepolitiikkaan ja lapsiperheiden hyvinvointiin, erityisesti ansiotyön ja perhelämän yhteensovittamiseen sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta. Lammi-Taskula johtaa koronaepidemian vaikutuksia lapsiperheiden hyvinvointiin selvittävää THL:n tutkimushanketta.

Marko Manninen, PsT, kliinisen psykologian dosentti ja psykoterapeutti, tutkimuspäällikkö THL:n Yhdenvertaisuusyksikössä. Hän on erikoistunut nuorten käytöshäiriöihin ja vetää monitieteistä Koulukodin jälkeen (KKJ) -hanketta. Manninen tutkii tällä hetkellä virtuaalitodellisuuden hyödyntämistä hoidossa, ja on myös kiinnostunut taidelähtöisten menetelmien vaikutuksista.

Minna Kuusela, YTM, sosiaalityöntekijä. Hän on Tampereen kaupungin lasten, nuorten ja perheiden palveluiden lastensuojelun sijaishuollon palvelupäällikkö. Johtamiseen hän on kouluttautunut Tampereen ammattikorkeakoulussa ja Tampereen yliopiston Sote-johtamiskoulutuksessa. Hän on työskennellyt lastensuojelussa eri tehtävissä viimeiset 20 vuotta. Hän on toiminut sosiaalityöntekijänä, johtavana sosiaalityöntekijänä ja viimeiset 11 vuotta palvelupäällikön tehtävissä lastensuojelun avohuollossa ja sijaishuollossa.

Timo Harrikari, sosiaalityön professori Lapin yliopistosta.

Tuukka Tammi, VTT, on ohjelmajohtaja Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa. Hänen johtamansa tutkimusohjelmat kohdistuvat eriarvoisuuteen, sosiaali- ja terveyspalveluihin sekä sosiaaliturvaan. Hän on yhteiskuntapolitiikan ja yhteiskuntatutkimuksen dosentti.

Lotta Saariluoma, KK, VO, tutkimusassistentti Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella sekä Jyväskylän yliopistolla. Varhaiskasvatuksen opettajaksi valmistumisen jälkeen hän on jatkanut kasvatustieteiden maisteriohjelman (varhaiskasvatus) ja työstää tällä hetkellä pro gradu -tutkielmaansa. Lasten oikeuksia käsittelevän, erityispedagogiikan, sekä terveyden ja liikunnan sivuaineopintojen myötä hänellä on valmiuksia lapsuuden laaja-alaiseen tutkimiseen. Hänellä on kokemusta varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen kentästä niin opiskelijan kuin opettajana toimimisen myötä.

Tiivistelmä

Siiri Utriainen, Pia Eriksson ja Tarja Heino (toim.) Poikkeusolot sijaishuollossa. Koronaepidemian vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpaperi 35/2021. 34 sivua. Helsinki 2021. ISBN 978-952-343-776-0 (verkkojulkaisu)

Koronaepidemian vaikutukset koko yhteiskunnassamme ovat olleet merkittäviä, mutta erityisen suuria vaikutukset olivat haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisryhmiin. Yksi näistä ryhmistä ovat kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset. Sijoitusta kodin ulkopuolelle edeltää usein monta haavoittavaa kokemusta ja sijoitus itsessään on interventiona sellainen, joka vaikuttaa merkittävästi lapsen suhteissa rakentuvaan hyvinvointiin.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan koronaepidemian vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten hyvinvointiin, mielenterveyteen ja palvelujen saatavuuteen. Tutkimukselle myönnettiin Eduskunnan lisämääräraha koronaepidemian yhteiskunnallisten vaikutusten tutkimiselle vuosille 2020–2021. Tutkimuskonaisuus on toteutettu monen yhteistyötahon kanssa monimenetelmällisesti ja hyödyntäen useaa erilaista aineistoa. Tämä loppuraportti kuvaa tutkimuskokonaisuuden toteutusta, keskeisiä tuloksia sekä aiheeseen liittyviä asiantuntijapuheenvuoroja.

Tutkimuksen tuloksia tarkastellaan sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Sijoitetuilla lapsilla on monia erityisiä oikeuksia, joista säädetään useissa normeissa, kuten sosiaalihuoltolaki, lastensuojelulaki sekä YK:n Lapsen oikeuksien sopimus ja sijaishuollon ohjeet. Sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumisesta ovat vastuussa muun muassa lasten asioista vastaavat sosiaalityöntekijät ja muut ammattilaiset. Koronaepidemia vaikutti merkittävästi sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumiseen. Lapsen oikeus tavata läheisiään vaarantui koronaepidemian leviämisen hillitsemiseksi tehtyjen rajoitustoimien myötä. Myös lasten oikeus saada tarvittavia palveluita vaarantui, kun palvelujen saatavuus heikkeni. Sijoitetuilla lapsilla on oikeus oppimisen tukeen, mutta sen toteutuminen niin ikään vaarantui, kun lähiopetus vaihtui monien kohdalla etäopetuksiksi.

Tutkimuksen tuloksia tarkasteltiin myös sijoitettujen lasten suhteissa rakentuvan hyvinvoinnin kannalta. Sijaishuollon yksi tehtävä on taata lapselle turvallinen kasvuympäristö hyvinvointia tukevine ihmissuhteineen. Sijoitettujen lasten elämässä merkityksellisiä suhteita ovat usein ihmissuhteet sijaishuoltopaikassa, läheissuhteet, vertaissuhteet sekä suhteet ammattilaisiin. Suhteisiin tuli merkittäviä muutoksia koronaepidemian ja rajoitustoimenpiteiden myötä, kun ihmisten välisiä tapaamisia rajoitettiin. Lapset eivät voineet esimerkiksi tavata biologisia vanhempiaan tai päässeet käymään kotona samaan tapaan kuin aiemmin.

Sijoitetut lapset tarvitsevat ja saavat runsaasti erilaisia sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita. Koronaepidemian myötä palvelutarve kasvoi, kun mielenterveysongelmat lisääntyivät – koronaepidemia aiheutti sijoitetuissa lapsissa ahdistusta, huolta läheisistä, epätietoisuutta ja pelkoa. Samaan aikaan kun palvelutarve kasvoi, palveluita jouduttiin kuitenkin supistamaan ja esimerkiksi tärkeitä tapaamisia sosiaalityöntekijöiden ja terapeuttien kanssa vähennettiin, peruttiin tai järjestettiin etäyhteyksin.

Etäyhteyksien käyttö lisääntyi koronaepidemian myötä huomattavasti. Yhtäältä se toi mukanaan uusia mahdollisuuksia tapaamisten järjestämiselle ja helpotti yhteydenpitoa. Toisaalta se asetti sijoitetut lapset keskenään eriarvoiseen asemaan laitteiden ja nettiyhteyksien saatavuuden vaihtelevuuden vuoksi, herätti kysymyksiä tietosuojaan toteutumisesta sekä haastoi ammattilaisia.

Koronaepidemian aiheuttamien pitkän aikavälin vaikutusten tutkiminen on vielä mahdotonta, mutta lyhyen aikavälin vaikutuksia on ollut nähtävissä yhteiskunnassamme jo runsaasti. Erityisen paljon se on vaikuttanut haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisryhmiin, jollaisia myös kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ovat. Sijaishuollossa ja muussa palvelujärjestelmässä on ollut haasteita ja puutteita jo ennen koronaepidemiaa. Siksi on osittain vaikeaa arvioida, mitkä vaikutukset ovat koronaepidemian aiheuttamia, ja mitkä haasteet olivat olemassa jo ennen sitä – mutta varmaa on, että ne korostuivat entisestään epidemian myötä.

Avainsanat: kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset, koronaepidemia, sijaishuolto, lastensuojelu

Sammandrag

Siiri Utriainen, Pia Eriksson och Tarja Heino (red.) Undantagsförhållanden inom vård utom hemmet. Coronaepidemins inverkan på barn som placerats utom hemmet. Institutet för hälsa och välfärd (THL). Arbetspapper 35/2021. 34 sidor. Helsingfors 2021. ISBN 978-952-343-776-0 (nätpublikation)

Coronaepidemins konsekvenser har varit betydande i hela vårt samhälle, men särskilt omfattande har konsekvenserna varit för människogrupper i sårbar ställning. En av dessa grupper är barn som placerats utom hemmet. En placering utom hemmet föregås ofta av många svåra upplevelser och placeringen i sig är en intervention, som har en betydande inverkan på välbefinnande som skapas i barnets relationer.

I den här undersökningen granskas coronaepidemins inverkan på välbefinnandet, den psykiska hälsan och tillgången till service för barn som är placerade utom hemmet. För undersökningen beviljades riksdagens tilläggsanslag för undersökning av coronaepidemins samhälleliga konsekvenser för åren 2020–2021. Forskningshelheten har genomförts i samarbete med många samarbetspartner genom flermetodsforskning och med hjälp av flera olika material. Denna slutrapport beskriver genomförandet av forskningshelheten, centrala resultat samt innehåller expertanföranden om ämnet.

Resultaten av undersökningen granskas med fokus på tillgodoseende av placerade barns rättigheter. Placerade barn har många särskilda rättigheter som regleras i flera normer, såsom socialvårdslagen, barnskyddslagen och FN:s Konvention om barnets rättigheter och riktlinjer för barn i alternativ omvårdnad. Bland annat de socialarbetare och andra yrkesutbildade som ansvarar för barnens angelägenheter ansvarar för att de placerade barnens rättigheter tillgodoses. Coronaepidemin påverkade kraftigt tillgodoseendet av placerade barns rättigheter. Barnets rätt att träffa sina närstående äventyrades i och med de begränsningsåtgärder som vidtogs för att bromsa coronaepidemin. Även barnets rätt att få behövlig service äventyrades när tillgången till service försämrades. Placerade barn har rätt till stöd för lärande, men detta äventyrades också då närundervisning för många byttes ut mot distansundervisning.

Resultaten av undersökningen granskades också med fokus på välbefinnande som skapas i placerade barns relationer. En av uppgifterna inom vården utom hemmet är att garantera barnet en trygg uppväxtmiljö med människorelationer som stöder välbefinnandet. Viktiga relationer i placerade barns liv är ofta mänskliga relationer på platsen för vård utom hemmet, nära relationer, kamratrelationer och relationer till yrkesutbildade personer. Avsevärda förändringar i relationerna uppkom i och med coronaepidemin och begränsningsåtgärderna då möten mellan människor begränsades. Barnen kunde till exempel inte träffa sina biologiska föräldrar eller få besöka hemmet på samma sätt som tidigare.

Placerade barn behöver och får många olika former av social- och hälsovårdsservice. Under coronaepidemin ökade servicebehovet när de psykiska problemen ökade – coronaepidemin orsakade ångest, oro för närstående, ovisshet och rädsla hos de placerade barnen. Samtidigt som servicebehovet ökade var man dock tvungen att minska på servicen. Till exempel viktiga möten med socialarbetare och terapeuter minskades, annullerades eller ordnades på distans.

Användningen av distansförbindelser ökade betydligt i och med coronaepidemin. Å ena sidan medförde detta nya möjligheter att ordna möten och underlätta kontakten. Å andra sidan försattes placerade barn i ojämlig ställning på grund av att tillgången till utrustning och nätuppkoppling varierade, det uppkom frågor om hur man ska säkerställa dataskyddet och förändringen var en utmaning för yrkesutbildade personer.

Det är ännu omöjligt att undersöka de långsiktiga effekterna av coronaepidemin, men vi har redan sett många kortsiktiga effekter i vårt samhälle. Epidemin har i synnerhet påverkat människogrupper i sårbar ställning, såsom barn som placerats utom hemmet. Inom vården utom hemmet och det övriga servicesystemet fanns det utmaningar och brister redan före coronaepidemin. Därför är det delvis svårt att bedöma vilka effekter coronaepidemin har orsakat och vilka utmaningar som fanns innan dess – men det är säkert att de accentuerades ytterligare i och med epidemin.

Nyckelord: barn, vård utom hemmet, barnskydd, coronaepidemi

Summary

Siiri Utriainen, Pia Eriksson and Tarja Heino (ed.) Emergency conditions in substitute care. Impacts of the coronavirus epidemic on children placed in out-of-home care. Finnish Institute for Health and Welfare (THL). Work document 35/2021. 34 pages. Helsinki, Finland 2021. ISBN 978-952-343-776-0 (online publication)

The impacts of the coronavirus epidemic on our society as a whole have been significant but particularly so for vulnerable groups of people. One of these groups is children placed in out-of-home care. Placement outside the home is often preceded by many damaging experiences, and the placement itself is an intervention that has a significant impact on the child's relationships that build up their well-being.

This study examines the impacts of the coronavirus epidemic on the well-being and mental health of children in alternative care and the availability of services. The study was granted an additional appropriation by Parliament to investigate the social impacts of the coronavirus epidemic in 2020 and 2021. The research project has been implemented in a multimethodological manner with many partners by utilising different data. This final report describes the implementation of the research project, its key results and related expert contributions.

The results of the study are examined from the perspective of the realisation of the rights of children in placement. Children in placement have many special rights regulated by a number of standards, such as the Social Welfare Act, the Child Welfare Act and the UN Convention on the Rights of the Child and the UN Guidelines for the Alternative Care of Children. Social workers and other professionals responsible for children's affairs are responsible for the realisation of the rights of children in placement. The coronavirus epidemic had a significant impact on the realisation of the rights of children in placement. Children's right to see their family and friends was compromised by the restrictive measures taken to control the spread of the coronavirus epidemic. Children's right to access necessary services was also jeopardised as the availability of the services fell. Children in placement are entitled to support for learning, but the realisation of this support was also jeopardised when contact teaching was changed to distance learning for many.

The results of the study were also examined from the perspective of the well-being built through the relationships of children in placement. One of the tasks of substitute care is to guarantee the child a safe growth environment with human relationships that support well-being. Relationships important in the lives of children in placement are often ones with persons in the place of alternative care and with family and friends, peers and professionals. The coronavirus epidemic and restrictive measures led to significant changes in relationships when meetings between people were restricted. For example, children were not able to see their biological parents or visit home in the same way as before.

Children in placement need and receive a wide range of social welfare and health care services. As a result of the coronavirus epidemic, the need for services increased as mental health problems increased – for children in placement, the coronavirus epidemic caused anxiety, concern for loved ones, uncertainty and fear. While the need for services increased, offered services had to be scaled down, so for example important meetings with social workers and therapists were cut back, cancelled or organised remotely.

The use of remote connections increased considerably as a result of the coronavirus epidemic. On the one hand, it created new opportunities for organising meetings and made it easier to keep in contact. On the other hand, it placed children on an unequal setting due to varied access to devices and internet connections while raising questions about data protection and bringing new challenges to professionals.

Researching the long-term effects of the coronavirus epidemic is still impossible, but there has already been a great deal of observable short-term effects in our society. The epidemic has had a particular impact on vulnerable groups, such as children placed outside the home. Challenges and shortcomings existed in alternative care and other service systems even before the coronavirus epidemic. This makes it partly difficult to assess which impacts are caused by the coronavirus epidemic and which challenges existed before it – but it is certain that they were further highlighted by the epidemic.

Keywords: children, out-of-home care, child welfare, coronavirus epidemic

Sisällys

Johdanto	8
Tutkimuksen lähtökohdat	9
Sijoitettujen lasten oikeudet	9
Sijoitettujen lasten suhteissa rakentuva hyvinvointi.....	10
Sijoitettujen lasten palvelut	10
Tutkimuksen toteutus	11
Tutkimuskatsaus.....	11
Kyselyaineistot	12
Haastatteluaineistot	12
Muuta aineistoa	13
Koronaepidemian vaikutukset kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin	14
Koulunkäynti.....	14
Suhteet.....	16
Mielenterveys.....	17
Palvelujärjestelmä	18
Asiantuntijoiden puheenvuoroja.....	21
Neljä huomiota pandemia-aikaa käsittelevästä tutkimuksesta	21
Koronan vaikutukset mielenterveyteen lastensuojelussa	22
Palvelujärjestelmässä tehtyjä havaintoja	24
Koronaepidemian vaikutuksia pienten lasten perheiden hyvinvointiin.....	25
Yhteenveto ja pohdinta.....	28
Lopuksi.....	31
Lähteet.....	33

Johdanto

Koronaepidemia saavutti Suomen keväällä 2020 ja vaikutti koko yhteiskuntaamme merkittävällä ja yllättävällä tavalla. Maaliskuussa 2020 hallitus julisti Suomeen kolme kuukautta kestäneen poikkeustilan, jonka myötä muun muassa peruskouluissa siirryttiin kahden kuukauden etäopetukseen. Etäopetus on poikkeustilan päättymisen jälkeenkin jatkunut vahvasti toisen asteen ja korkeakoulutason opinnoissa. Syksyllä 2020 ensimmäinen koronaepidemia-aalto hellitti ja rajoituksia purettiin. Talvella 2020–2021 saapui epidemian toinen aalto ja rajoitustoimenpiteitä tiukennettiin jälleen. Kesällä 2021 epidemiatilanne oli kestänyt yli vuoden ja tartuntamäärät kääntyivät kesän alussa laskuun. Samalla hallitus alkoi valmistella Suomea koronaepidemian jälkeiseen elämään. Kesän edetessä kohti syksyä tartunnat kuitenkin kääntyivät jälleen nousuun. (THL 2021)

Koronaepidemia ja sen tuomat rajoitustoimenpiteet ovat vaikuttaneet ja tulevat vaikuttamaan haitallisesti erityisesti haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisryhmiin (Rissanen ym. 2020). Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ovat erityisen haavoittuvassa asemassa. He ovat kokeneet moninaista kaltoinkohtelua. Lapsi on sijoitettu oman kodin ulkopuolelle tilanteessa, jossa hänen hyvinvointinsa tai kehityksensä on todettu vaarantuneen vakavasti ja jossa avohuollon tukitoimin ja palveluin ei voida turvata lapsen edun toteutumista. Sijoitus vieraaseen ympäristöön ja lapsen arjen uudelleen rakentuminen sisältävät itsessään monenlaisia haavoittuvuustekijöitä, joita sijaishuollossa kohdataan ja hoidetaan. Sijaishuoltopaikkana sijaisperhe, ammatillinen perhekoti ja lastensuojelulaitos ovat tavallaan julkisia koteja (Enroos 2016) ja kunta edustaa lapsen julkista huoltajaa (Helavirta 2016). Kunnan velvollisuus on järjestää lapsen tarvitsemat palvelut ja opetus ja valvoa, että lapsi saa sen mitä sijoitusta tehtäessä on arvioitu hänen tarvitsevan ja että tämä on kirjattu asiakassuunnitelmaan. Lisäksi kunta valvoo, että lapsen oikeudet toteutuvat sijaishuollossa. (Lastensuojelulaki 417/2007)

Kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia ovat huostassa olevat, kiireellisesti sijoitetut, avohuollon tukitoimena sijoitetut sekä jälkihuollon sijoittamat lapset ja nuoret. Vuonna 2020 kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia oli Suomessa noin 19 000. Näistä alle 18-vuotiaita oli yli 16 000. Noin 42 % lapsista oli sijoitettuna perhehoitoon ja saman verran myös laitoshiitoon. (Forsell ym. 2021) Ensisijaisesti lapset pyritään aina sijoittamaan perhehoitoon (Lastensuojelulaki 417/2007).

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan koronaepidemian vaikutuksia lastensuojelun asiakkaina oleviin, kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin. Tutkimuksen tarve nousi esille siitä, että vaikka koronaepidemian vaikutuksia oli tarkasteltu lasten, nuorten ja lapsiperheiden näkökulmasta, sen vaikutuksia sijaishuoltoon ei oltu juurikaan tutkittu kansallisesti eikä kansainvälisesti. Pitkän aikavälin vaikutuksia ei luonnollisesti ole voitu vielä tutkia, mutta nopeita, lyhyen aikavälin vaikutuksia voidaan jo havaita lastensuojelussa ja sen piirissä olevien lasten, nuorten ja perheiden elämässä. (Wilke ym. 2020; Baginsky ym. 2020).

Tämä tutkimushanke toteutettiin Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksella vuosina 2020–2021. Tutkimus sai Eduskunnalta lisämäärärahan koronaepidemian yhteiskunnallisten vaikutusten tutkimiseen. Raportti kokoaa yhteen tutkimuksen lähtökohdat, käytetyt aineistot ja keskeiset tulokset, jotka esitellään sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Lisäksi raportin lopussa on asiantuntijoiden kommenttipuheenvuoroja eri tulokulmista. Asiantuntijoita pyydettiin valmistelemaan puheenvuorot hankkeen loppuseminaariin. Ne täydentävät osatutkimusten tuloksia sekä valaisevat katvealueita.

Tutkimuksen lähtökohdat

Tämän tutkimuksen lähtökohtina toimivat sijoitettujen lasten oikeuksien toteutuminen. Erityisesti tarkastellaan sijoitettujen lasten suhteissa rakentuvaa hyvinvointia sekä sijoitettujen lasten palveluiden saatavuutta.

Sijoitettujen lasten oikeudet

Tässä tutkimuksessa tuloksia tarkasteltiin sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumisen näkökulmasta. Lapsella on oikeus saada laadukasta sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää. Tämä koskee myös kaikkia sijaishuollossa olevia lapsia.

YK:n sijaishuollon ohjeen tavoitteena on edistää lapsen oikeuksien toteutumista niiden lasten kohdalla, jotka ovat jääneet tai ovat vaarassa jäädä vaille vanhempiensa huolenpitoa. Ohjeet määrittelevät sijaishuollon toimintaperiaatteita ja käytäntöjä. Niiden tavoitteena on tukea lapsen pysymistä perheessään, löytää lapselle paras mahdollinen sijaishuoltopaikka, joka edistää parhaiten lapsen hyvinvointia ja kehitystä sekä ohjata hallituksen ja lasten kanssa työskentelevien tahojen toimintaa. Sijaishuollon ohje korostaa lapsen yksilöllisyyttä ja oikeutta osallisuuteen. Se linjaa muun muassa, että sijaishuollossa on kiinnitettävä huomiota lasten hyvään kohteluun. Lisäksi siinä huomioidaan lapsen ja nuoren jälkihuollon suunnittelu. Lapsen oikeudet siis toimivat koko ohjeen keskiössä. (UN General Assembly 2010, A/RES/64/142) YK:n sijaishuollon ohjeen mukaan sijoitetulle lapselle on varmistettava:

- Turvallisuus ja suojelu kaltoinkohtelulta, hyväksikäytöltä ja vapaudenriistolta
- Yhteydenpito läheisiin lapsen edun mukaisesti
- Terveellinen ruoka uskonnollinen vakaumus huomioiden
- Terveystieteiden palvelut ja terveyden edistäminen
- Koulutus
- Leikin ja vapaa-ajan toiminnot erityistarpeet huomioiden
- Yhteys toisiin yhteisön lapsiin ja muihin jäseniin
- Uskonnollisten tarpeiden tai muun vakaumuksen tyydyttäminen
- Yksityisyys
- Hoitajien myönteinen, turvallinen ja huolehtiva suhde lapseen
- Riittävä valvonta
- Valvonta ja kasvatus ikä ja kehitystaso huomioiden
- Nimetty luottohenkilö, johon olla vapaasti yhteydessä
- Oikeusturva
- Muistot elämän varrelta

Myös lastensuojelulaki (417/2007) määrittelee lapsen oikeuksia. Näitä ovat esimerkiksi oikeus laadukkaaseen, yhdenvertaiseen ja riittävään sosiaalihuoltoon ja sopivaan sijaishuoltopaikkaan, oikeus hyvään kohteluun, oikeus tavata läheisiä ja sosiaalityöntekijää, oikeus saada riittävästi tietoa omista asioistaan sekä oikeus käyttövaroihin. Lisäksi lapsilla on oikeus palveluihin sekä varhaiskasvatukseen ja perusopetukseen. Vanhemmat, kasvatuksen peruspalvelut, lastensuojelu ja sijaishuoltopaikka vastaavat näiden oikeuksien toteutumisesta. (Lastensuojelulaki)

Aikaisempi tutkimus ja selvitykset osoittavat, että koronaepidemia on vaikuttanut heikentävästi sijoitettuna olevien lasten oikeuksien toteutumiseen. Suurimmat vaikutukset kohdistuvat opetukseen ja varhaiskasvatukseen, kaverisuhteita ylläpitävään toimintaan sekä palvelujen saatavuuteen (Wennberg ym. 2020). Lasten mahdollisuudet pitää yhteyttä läheisiinsä on vähentynyt. Sijoitetut lapset eivät ole päässeet tapaamaan läheisiään samaan tapaan kuin ennen koronaepidemiaa. Perusopetus ja oppimisen tuki heikentyivät, kun siirryttiin etäkouluun. Myös lasten liikkumista ja yhteydenpitoa läheisiin ja ammattilaisiin jouduttiin rajoittamaan. Sijoitettujen lasten ja sosiaalityöntekijöiden väliset tapaamiset ovat vähentyneet tai niitä on toteutettu

enenevässä määrin etäyhteyksin. Myös tarvittavien hoito- ja terapiapalveluiden saanti on heikentynyt koronaepidemian myötä. (Haffejee & Levine 2020, Hakulinen & Hastrup 2020, Wennberg ym. 2020)

Sijoitettujen lasten suhteissa rakentuva hyvinvointi

Sijoitetuilla lapsilla on oikeus tavata läheisiään (Lastensuojelulaki 54 §). Sijaishuollossa pyritään tarjoamaan lapselle mahdollisimman turvallinen kasvuympäristö sekä hyvinvointia tukevat ihmissuhteet. Sijoitettujen lasten hyvinvointi rakentuu suhteissa ja arjessa. Suhteilla tarkoitamme tässä lapsen ihmissuhteita sijaishuoltopaikassa, läheissuhteita, vertaissuhteita ja suhteita ammattilaisiin. (Timonen-Kallio ym. 2017; Wood & Selwyn 2017; Laakso 2019).

Sijoitettujen lasten suhteiden jatkuvuus ja laatu on erittäin tärkeää heidän hyvinvointinsa kannalta. Hyvät, kestävät suhteet vahvistavat lapsen identiteettiä, yhteenkuuluvuuden tunnetta ja itsetuntoa. Kodin ulkopuolelle sijoittaminen muuttaa lähes poikkeuksetta lapsen suhteita erityisesti vanhempiinsa, mutta myös muihin läheisiin. Sosiaalityöntekijät ovat velvollisia kiinnittämään erityistä huomiota lapsen kanssa työskentelyn lisäksi yhteistyöhön lapsen perheen ja muun lähipiirin kanssa. Sijoitettujen lasten kanssa työskentelevät ovat velvoitettuja tukemaan lasta suhteissaan ja kannustaa niiden ylläpitoon. Luottamuksen ja tuen puute johtaa helposti yksinäisyyteen ja eristäytyneisyyteen. On kuitenkin huomioitava, että joskus läheinen yhteydenpito esimerkiksi biologisiin vanhempiin voi olla sijoitetulle lapselle myös haitaksi. Siksi lapsen kanssa työskentelevien tuleekin tuntea lapsi ja hänen elämänsä merkitykselliset suhteet ja niiden vaikutukset lapseen. (Holmes ym. 2020)

Sijoitus kodin ulkopuolelle tarkoittaa itsessään suurta muutosta lapsen arkeen ja läheissuhteisiin (Enroos ym. 2016). Koronaviruksen leviämisen estämiseksi sosiaalista kanssakäymistä säänneltiin. Hallitus päätti rajoituksista, joissa puututtiin ennennäkemättömällä tavalla ihmisten itsemääräämisoikeuteen. Yllättävät ja perustelemattomat muutokset voivat vaikuttaa merkittäväällä tavalla haavoittuvassa asemassa olevien sijoitettujen lasten hyvinvointiin ja mielenterveyteen. Sekä suhteiden että arjen muutokset ovat saattaneet horjuttaa lasten turvallisuuden tunnetta, joka on hyvinvoinnin tärkeä ulottuvuus (esim. Laakso 2019).

Haffejeen ja Levinen (2020) mukaan pandemia vaikutti myös lasten syntymävanhempien ja huoltajien arkeen ja mahdollisuuksiin pitää yhteyttä sijoitettuna olevaan lapseen. Vanhempien ja läheisten hyvinvointi ja tilanne saattaa huolestuttaa sijoitettuna olevaa lasta.

Sijoitettujen lasten palvelut

Sijoitetulla lapsella on oikeus saada sijoituskunnastaan tarvitsemansa palvelut ja tukitoimet (Lastensuojelulaki 78 §). Sijaishuoltoa tarjotaan lapselle joko perhe- tai laitoshoidon muodossa. Perhehoito on aina ensisijainen sijoitusmuoto. Lapset saavat lastensuojelun sosiaalityön lisäksi terveydenhuollon, sosiaalihuollon ja sivistystoimen tai varhaiskasvatuksen palveluita. (Heino ym. 2016)

Koronaepidemia on kuormittanut lastensuojelun palvelujärjestelmää. Palvelujen saatavuus ja muoto muuttuivat poikkeusolojen aikana: ammattilaisten kanssa pidettäviä tapaamisia peruttiin, siirrettiin tai vaihdettiin toteutettavaksi etäyhteyksin. Lastensuojelun piirissä olevat lapset ovat jo lähtökohtaisesti erityisessä palvelutarpeessa. Koronaepidemia vaikeutti palvelujen saatavuutta entuudestaan. Monia välttämättömiä palveluita, kuten terapia- ja psykologikäyntejä on jouduttu rajoittamaan tai ei ole voitu järjestää lainkaan. (Wennberg ym. 2020) Palveluiden saatavuusongelmiin ovat vaikuttaneet myös rekrytointiongelmat ja henkilöstösiirrot. Asiakkaat ovat peruneet aikoja eivätkä ole hakeutuneet palveluiden piiriin entiseen tapaan tartuntariskin takia. (Hastrup ym. 2020)

Palveluissa tapahtui muutoksia, kun keväällä 2020 palveluita supistettiin, suljettiin tai niitä tarjottiin etäyhteyksien välityksellä. Suurin osa sijaishuollossa olevista kouluikäisistä lapsista käy lähikoulua sijaishuoltopaikastaan käsin. Koulujen siirtyessä etäopetukseen nämä lapset jäivät etäopetukseen sijaishuoltopaikkaan, mikä muutti merkittävästi näiden paikkojen arkea ja toimintaa. Myös henkilöstön työmäärä kasvoi ja sairastumisten takia henkilöstömitoitus vaarantui. (Heino ym. 2020)

Tutkimuksen toteutus

Vuoden 2020 aikana käynnistettiin useita selvityksiä koronaepidemian yhteiskunnallisista vaikutuksista eri väestöryhmiin. Sijoitettujen lasten näkökulma on kuitenkin jäänyt vähemmälle huomiolle. Sijoitetut lapset ja nuoret tarvitsevat keskimääräistä enemmän sosiaali- ja terveystalvueluita, minkä takia palvelujärjestelmän toimivuuden ja palveluiden saatavuuden arviointi on erityisen tarpeen. Lastensuojelun ammattilaiset ovat kuvanneet muutoksia ja palvelujärjestelmän reagoitua epidemiaan. Raportti nostaa myös esiin poikkeusolojen vaikutuksia sijoitettujen lasten elämään ja lasten omia kokemuksia.

Hankkeen loppuraportti kokoaa yhteen tutkimuksen lähtökohdat, toteutustavan, käytetyt aineistot ja niistä saadut keskeiset tulokset sekä asiantuntijoiden näkökulmia heidän omista asiantuntijuusalueistaan käsin.

Tutkimukselle asetettiin seuraavat tutkimuskysymykset:

1. Miten koronapandemia vaikuttaa kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten ja nuorten oikeuksien toteutumiseen?
2. Miten koronapandemia vaikuttaa heidän hyvinvointiinsa, suhteisiinsa, mielenterveyteensä ja tarpeen mukaisten palvelujen saatavuuteen?
3. Miten koronapandemia vaikuttaa sosiaalihuollon palvelujärjestelmään ja sijaishuoltopaikkojen toimintaan?

Hankkeelle asetettiin epävirallinen tukiryhmä, johon kuului sijaishuollon ja sen tutkimuksen asiantuntijoita. Ryhmän jäseniä olivat seuraavat tahot:

- Tampereen yliopisto: Tarja Pösö
- Pesäpuu ry: Jari Ketola
- Tampereen ammattikorkeakoulu: Minna Niemi
- Tampereen kaupunki: Maria Päivänen, Minna Kuusela ja Marianne Aalto-Siiri

Lisäksi hankkeessa on tehty yhteistyötä Lastensuojelun keskusliiton ja Itä-Suomen yliopiston kanssa.

Tälle tutkimukselle saatiin Eduskunnan THL:lle myöntämä lisämääräraha koronaepidemian yhteiskunnallisten vaikutusten tutkimiseen vuosille 2020–2021. Hankkeeseen myönnettyllä rahalla saatiin hankkeen toteuttamiseksi tutkijan työpanosta. Tutkimusryhmään kuuluivat tutkimusprofessori Tarja Heino, tutkija Siiri Utriainen ja erikoistutkija Pia Eriksson sekä tutkimuksen alkuvaiheessa tutkimusapulainen Seija Maijala ja sen loppuvaiheessa Lotta Saariluoma.

Tutkimushanke toteutettiin monen yhteistyökumppanin kanssa ja siinä käytettiin useita erilaisia aineistoja. Seuraavassa esitellään hankkeessa ja sen osatutkimuksissa käytettyjä aineistoja. Sen jälkeen siirrytään esittelemään tuloksia ja vastaamaan asetettuihin tutkimuskysymyksiin neljän teeman kautta: koulunkäynti, suhteet, mielenterveys ja palvelujärjestelmä.

Tutkimuskatsaus

Tutkimushankkeen aiheen taustoittamiseksi laadittiin kirjallisuuskatsaus loppuvuodesta 2020 (Nelimarkka ym. 2020), jossa käytiin läpi kansallisia ja kansainvälisiä tutkimuksia ja selvityksiä koronan vaikutuksista lastensuojeluun, sen asiakkaisiin ja palvelujärjestelmään. Koska sijaishuoltoon liittyvää tutkimusta koronaepidemian vaikutuksista ei oltu siihen mennessä vielä tehty ja julkaistu, etsittiin tutkimuksia ja selvityksiä sen vaikutuksista laajemmin koko lastensuojeluun. Katsauksessa haettiin vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Miten koronapandemia on vaikuttanut lastensuojeluun ja sen piirissä oleviin lapsiin ja nuoriin? Sekä miten koronapandemia on vaikuttanut sijaishuoltoon ja sen piirissä oleviin lapsiin ja nuoriin?

Kansainvälisiä julkaisuja haettiin systemaattisen haun pääpiirteitä noudattaen monitieteellisistä tietokannoista. Hakua täydennettiin manuaalisesti. Katsaukseen sisältyi kuusi kansainvälistä julkaisua, jotka käsittelivät haavoittuvassa asemassa olevia lapsia ja perheitä sekä lastensuojelua. Vain yksi tutkimus käsitteli suoraan sijaishuoltoa. Kansallisia julkaisuja katsaukseen sisältyi kuusi. Ne käsittelivät koronan vaikutuksia

lapsiin, lapsiperheisiin ja sosiaalihuollon palvelujärjestelmään. Valitut julkaisut analysoitiin induktiivista sisällönanalyysia mukaillen.

Kävi ilmi, että tutkimustuloksia ja selvityksiä koronan vaikutuksista kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin oli katsauksen tekohetkellä eli loppuvuodesta 2020 vähän. Katsauksessa käsiteltiin koronan vaikutuksia lastensuojeluun ja sen piirissä oleviin lapsiin ja perheisiin, etäyhteyksien vaikutuksia lastensuojelun palvelujärjestelmään ja asiakkaiden tarpeisiin, avun tarpeita Suomessa sekä lasten omia ajatuksia ja tunteita koronasta. Lisäksi pohdittiin lastensuojelun palvelujärjestelmän muutostarpeita, joita koronan myötä on noussut entistä vahvemmin esille.

Kyselyaineistot

Tutkimuksessa hyödynnettiin neljää kyselyaineistoa, joista kaksi saatiin muista Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen meneillään olevista tutkimushankkeista. Kaksi kyselyä tehtiin yhteistyönä Lastensuojelun keskusliiton kanssa.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen Kysy ja kuuntele -hankkeessa tehtiin kysely (1.3.2020–31.5.2021) sijoitettujen lasten hyvinvointiin, kokemuksiin ja palveluihin liittyen. Aineisto kerättiin 103 kunnasta ja otos kattoi kaikkien näiden kuntien pitkäaikaisesti sijoitetut lapset. Sosiaalityöntekijöiden lapsikohtaisia kyselyjä palautui yhteensä 933 kpl. **Lapsen asioista vastaavien sosiaalityöntekijöiden** lapsikohtaiseen sähköiseen kyselyyn lisättiin maaliskuussa 2020 kaksi koronaan liittyvää kysymystä: koronan vaikutukset kyseisen lapsen hyvinvointiin ja tilanteeseen sekä sosiaalityöntekijöiden omaan työhön. Alustavia tuloksia hyödynnettiin tämän raportin kirjoituksessa. Tarkemmat tulokset julkaistaan erillisessä artikkelissa (Eriksson & Utriainen 2022, tulossa). Tuloksia analysoitiin kuvailevin tilastollisin menetelmin sekä induktiivista sisällönanalyysia mukaillen. Jatkossa tähän aineistoon pohjaavissa havainnoissa viitataan tässä raportissa seuraavasti: (Kysy ja kuuntele).

Lasteri-hankkeessa puolestaan lähetettiin kysely kaikille **lastensuojelun palveluntuottajille** ja 24/7 -toimintayksiköille. Laajaan kyselyyn lisättiin avoin kysymys koronaepidemian tuomista muutoksista. Tulokset julkaistiin marraskuussa 2020. (Heino ym. 2020)

Lastensuojelun keskusliitto (LSKL) ja THL tekivät yhteisen kyselyn Suomen **kuntien ja kuntayhtymien lastensuojelun johdolle** syksyllä 2020. Yhteensä 41 kuntaa ja kuntayhtymää vastasi kyselyyn. Kysely koski koronan vaikutuksia lastensuojeluun. Vastaajia pyydettiin vertaamaan tilannetta lastensuojelussa suhteessa aikaan ennen koronaepidemiaa. Tuloksista julkaistiin tutkimuksesta tiiviisti -raportti joulukuussa 2020. (Tiili ym. 2020) Kysely uusittiin keväällä 2021. Uusintakyselyyn vastasi 103 kuntaa ja kuntayhtymää. Kyselyssä selvitettiin koronan vaikutuksia lastensuojeluun talvella 2020–2021 ja tuloksia verrattiin syksyllä saatuihin tuloksiin. Tulokset julkaistiin tutkimuksesta tiiviisti -raporttina huhtikuussa 2021. (Eriksson ym. 2021)

Kouluterveyskysely on valtakunnallinen väestötiedonkeruu, joka toteutetaan joka toisena vuotena kaikille oppivelvollisuusikäisille lapsille ja nuorille. Tässä tutkimuksessa on hyödynnetty keväällä 2021 toteutettuun kyselyyn osallistuneiden sijoitettujen **4.-5. luokkalaisten lasten** sekä **8.-9. luokkalaisten nuorten** vastauksia. Kyselyyn osallistui 1 000 alakouluikäistä kodin ulkopuolelle sijoitettua lasta sekä 1 381 yläkouluikäistä nuorta. Kaikista kodin ulkopuolelle sijoitetuista lapsista osuus on 70 prosenttia, ja nuorista 52 prosenttia. Kevään 2021 toteutuksessa kyselyssä painotettiin ravitsemusta sekä mielenhyvinvointia, jonka lisäksi siihen lisättiin erillinen koronaepidemiaa ja sen vaikutuksia kartoittava kysymysmoduuli. Tässä julkaisussa esitellyt tulokset käsittelevät erityisesti sijoitettujen lasten ja nuorten kokemia muutoksia koulunkäynnissä, terveydessä ja hyvinvoinnissa sekä suhteissa. Tulokset julkaistiin kahtena Tutkimusesta tiiviisti -raporttina joulukuussa 2021 (Saariluoma, Heino, Eriksson & Utriainen 2021a; Saariluoma, Heino, Eriksson & Utriainen 2021b).

Haastatteluaineistot

Joulukuussa 2020 toteutettiin ryhmähaastattelu Pesäpuu ry:n asiantuntijoille (n=5). Pesäpuu ry on lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja heidän läheistensä hyvinvointiin keskittyvä kehittämissyhteisö (Pesäpuu ry). Tähän aineistoon tehdyt viittaukset on merkitty: (Pesäpuu). Haastattelu toteutettiin Teamsissa ja se

nauhoitettiin ja litteroitiin. Aineisto analysoitiin aineistolähtöisellä sisällönanalyysillä. Haastattelun toteutus-tapana oli fokusryhmähaastattelu ja se koostui seuraavista teemoista:

1. Koronan vaikutukset sijoitettuihin lapsiin ja nuoriin
2. Koronan vaikutukset lasten ja nuorten suhteisiin
3. Koronan vaikutukset sijoitettujen lasten kanssa työskenteleeviin
4. Koronan vaikutukset sijaishuollon palveluihin

Fokusryhmähaastattelun tuloksia hyödynnettiin THL:n blogissa, joka käsitteli koronasta seuranneen digiloikan korostamaa eriarvoisuutta sijoitettujen lasten keskuudessa (Nelimarkka ym. 2021).

THL toteutti myös yhteistyössä LaTJO-hankkeen kanssa ryhmähaastattelun Kuopion sijaishuollon työntekijöille (n=3). Tähän aineistoon tehdyt viittaukset on jatkossa merkitty (Kuopio). LaTJO-hankkeessa tutkitaan perhepalvelujen ja lastensuojelun työntekijöiden työhyvinvoinnin johtamista poikkeusoloissa. Hankkeen taustalla on SoteDialogit-hanke (Tampereen yliopisto 2019). Ryhmähaastattelu suunniteltiin ja toteutettiin yhteistyössä SoteDialogit-hankkeen projektitutkija Laura Nyysösen kanssa. Ryhmähaastattelu toteutettiin Teamsin välityksellä. Haastattelu nauhoitettiin ja litteroitiin. Tuloksia käytetäänblogijulkaisussa, joka julkaistiin heinäkuussa 2021. Haastattelu eteni seuraavien teemojen mukaisesti:

1. Poikkeusolot ja lastensuojelun tilanne
2. Henkilöstön tarpeet työhyvinvoinnissa ja sen johtamisessa poikkeusoloissa
3. Koronan vaikutukset kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin ja nuoriin työntekijöiden näkökulmasta
4. Mitä poikkeusoloista opittiin?

Muuta aineistoa

Lasten ja perheiden sosiaalipalvelut Pirkanmaalla -työryhmä on kerännyt Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten havaintoja koronan vaikutuksista ja kirjannut palvelujärjestelmän reaktioita keväästä 2020 alkaen. Työryhmä antoi tämän tutkimushankkeen käyttöön neljä kokousmuistiotia. Niissä alueen kuntien toimijat kuvasivat koronaan reagoimista tapahtumien aikaan ja pohtivat toimien ja pandemian vaikutuksia lapsiin ja lapsiperheisiin sekä heidän palveluihinsa. Muistioita hyödynnettiin tämän raportin tuloksissa, joihin niistä poimittiin sijaishuoltoa koskeneita havaintoja. Tulososiossa tähän aineistoon viitataan seuraavasti: (Pirkanmaa).

Hankkeen ohjausryhmä kokoontui tutkimushankkeen aikana kolmesti: hankkeen aloituspalaverissa 2.11.2020, välipalaverissa 17.5.2021 sekä loppuwebinaarissa 27.8.2021. Aloitus- ja välipalaveriisiin osallistui tutkimusryhmän sekä ohjausryhmän jäsenet. Niissä käytiin läpi hankkeen siihen mennessä saatuja tuloksia ja aineistoja ja suunniteltiin tulevaa. Ohjausryhmä on toiminut tässä tutkimuksessa asiantuntija-apuna havaintojen kontekstoinnissa ja tutkimuksen teon tukena.

Loppuwebinaarissa elokuussa 2021 esiteltiin tämän tutkimushankkeen toteutus ja keskeiset tulokset sekä kuultiin asiantuntijoiden kommenttipuheenvuoroja heidän omista näkökulmistaan (sosiaalityö yleisesti, pienet lapset, palvelujärjestelmä sekä mielenterveys). Webinaarissa käytiin myös yhteistä keskustelua tästä tutkimuksesta ja aiheesta yleisesti.

Koronaepidemian vaikutukset kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin

Edellä esitellyistä aineistoista nousi erityisen selkeästi esille neljä teemaa, joiden voidaan ajatella olevan keskeisiä koronaepidemian aiheuttamia vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin. Näitä olivat vaikutukset sijoitettujen lasten koulunkäyntiin, suhteisiin, mielenterveyteen ja palvelujärjestelmään.

Tämän tutkimushankkeen yhtenä tutkimuskysymyksenä oli, kuinka koronaepidemia on vaikuttanut kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumiseen. Oikeuksien toteutuminen heijastuu kaikkiin näihin tulososion neljään teemaan, sillä sijaishuollossa olevilla lapsilla ja nuorilla on monien muiden oikeuksien ohella oikeus perusopetukseen ja oppimisen tukeen, oikeus tavata läheisiään ja oikeus saada tarvitsemiaan palveluita. Näin ollen sitä tarkastellaan kaikkia teemoja läpileikkaavana kysymyksenä.

Koulunkäynti

Kuten kaikkien lasten, myös sijaishuollossa olevien lasten oikeuksiin kuuluu olennaisena osana sivistykselliset oikeudet, eli oikeus varhaiskasvatukseen ja perusopetukseen sekä oppimisen tukeen (Lastensuojelulaki 52 a §). Tämän oikeuden toteutuminen vaarantui erityisesti keväällä 2020, kun koronaepidemia saavutti Suomen.

Peruskouluissa siirryttiin keväällä 2020 valtakunnallisesti kaksi kuukautta kestäneeseen etäopetukseen. Etäopetus on jatkunut vaihtelevasti tuon jälkeenkin. Etäopetuksella oli valtavat vaikutukset erityisesti kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin mutta myös muihin sijaisperheen jäseniin. Se kavensi lasten sosiaalista elämää, eristi heidät sijoituspaikkaansa ja lisäsi ahdistusta ja yksinäisyyttä. Monen koulumenestys kärsi ja leivottomuus lisääntyi. Koulunkäyntiin monen kaipaama erityinen oppimisen tuki jäi saamatta. Toisaalta jotkut hyötyivät etäopetuksesta ja se sopi osalle jopa lähiopetusta paremmin. Lapset, joiden etäkoulunkäynti ei syystä tai toisesta sujunut, aiheuttivat erityistä huolta. Perheet, sijaisperheet ja lastensuojelulaitosten työntekijät joutuivat yhtäkkiä toimimaan lasten kotiopettajan roolissa ilman pedagogista osaamista. (Kysy ja kuuntele; Pirkanmaa; Pesäpuu; Heino ym. 2020).

Etäkoulun alkaessa keväällä 2020 heräsi huoli siihen liittyvistä käytännön järjestelyistä. Kannettavia tietokoneita, internetyhteyksiä ja muuta etäkoulun kannalta välttämätöntä välineistöä ei ollut saatavilla kaikissa kunnissa ja sijoituspaikoissa, perheissä eikä riittävästi kaikille edes laitoksissa. (Pirkanmaa; Pesäpuu) Myös lasten ruokailuun liittyvät seikat herättivät huolta etäkoulun alettua: miten järjestää kouluruoka etäkoulua käyville lapsille? (Pirkanmaa; Kysy ja kuuntele)

Sijoitetuilla lapsilla on usein oppimiseen liittyviä haasteita ja tuen tarpeita. Vaikka Kouluterveyskyselyn (2021) tulosten mukaan sijoitettujen lasten (10 %) ja nuorten (58 %) oppimisvaikeudet lisääntyivät koronavuoden aikana vain hieman, on heillä yhä selvästi muulla tavoin asuvia enemmän (vrt. lapsilla 4 % ja nuorilla 39 %) vaikeuksia oppimisessa ja siten tarvetta tukeen. Oppimisen tuessa tapahtui koronaepidemian seurauksena kuitenkin kahdenlaisia muutoksia: yhtäältä oppimisen tuen laatu heikkeni (Tiili ym. 2020), mutta toisaalta sijoitetut lapset saivat muulla tavoin asuvia määrällisesti enemmän tukea (Kouluterveyskysely 2021). Kuntien lastensuojelun johdon mukaan lastensuojelun asiakkaana olevien lasten koulunkäynnin ongelmat lisääntyivät syksyllä 2020 (Tiili ym.2020). Etäkoulu lisäsi monien tarvetta saada tukea koulunkäyntiin (Hakulinen & Hastrup 2020, Hakulinen & Vaara 2020). Kouluterveyskyselyn (2021) tulosten mukaan sijoitetut nuoret saivatkin muulla tavoin asuvia nuoria enemmän tukea, ja olivat lisäksi muulla tavoin asuvia nuoria vähemmän etäopetuksessa. Tätä selittää monessa kunnassa tehdyt opetukselliset järjestelyt, joissa tehostettua ja erityistä tukea tarvitseville mahdollistettiin pelkän etäopetuksen sijaan hybridiovetusta, jossa osa tunneista pidettiin lähiopetuksessa. Nämä mahdollisuudet eivät kuitenkaan olleet yhtäläiset kaikille sijoitetuille, eikä etenkin muulla tavoin asuviin verrattaessa.

Nuorten eriarvoinen asema tuli näkyviin etäkoulun myötä siinä, minkä verran he saivat apua ja tukea koulunkäyntiin sijaishuoltopaikasta tai vanhemmilta, joilla ei ole pedagogisia taitoja tai resursseja antaa

riittävää tukea (Pesäpuu). Myös laitoksista puuttui valmiudet erityisopetuksen antamiseen ja erityisiä tuen tarpeisiin vastaamiseen opetuksen keinoin (Heino ym. 2020). Joka viides (20 %) sijoitettu nuori koki, ettei ollut saanut koulunkäyntiin riittävästi tarvitsemaansa tukea (Kouluterveyskysely 2021). Itsenäinen työskentely tuottikin sosiaalityöntekijöiden mukaan monille tukea tarvitseville runsaasti ongelmia (Kysy ja kuuntele). Myös opettajien valmiudet ohjata oppilaita etäkoulun aikana vaihtelivat huomattavasti (Pesäpuu). Tämä ja yleisesti joidenkin koulujen kykenemättömyys monipuolisen opetuksen ja tuen tarjoamiseen etänä nousi esille myös lastensuojelulaitoksissa (Heino ym. 2020).

”Poikkeusolosuhteet toivat esiin lapsen erityishaasteet oppimiseen liittyen; lapsen yksin opiskelu oli aivan täysin mahdotonta.” (Kysy ja kuuntele, poika 11 vuotta)

”Kyllähän ihan eriarvoisessa asemassa nuoretkin ollu sen suhteen, että minkä verran ne pystyvät sitten saamaan apua -- siihen koulunkäyntiin joko siltä laitokselta tai sitten vanhemmilta, että onko sitten niitä pedagogisia taitoja semmosia mitä tää nuorikin vaatii tai tarttee” (Pesäpuu)

Etäopinnoilla on ollut paljon haitallisia vaikutuksia lastensuojelun asiakkaina oleviin, kuten sijoitettuihin lapsiin. Kuntien lastensuojelun johdolle suunnatussa kyselyssä syksyllä 2020 kävi ilmi, että lastensuojelun asiakasperheiden lasten koulunkäynnin ongelmat kasvoivat (kunnista 61 % arvioi, että ongelmat olivat kasvaneet) verrattuna aikaan ennen koronaepidemiaa. Keväällä tehdyssä uusintakyselyssä vastaava luku oli 71 %. Koronaepidemian rajoitettua sosiaalisia kontakteja etäkouluun siirtyminen lisäsi yksinäisyyden kokemusta entuudestaan. (Pesäpuu; Kuopio; Kysy ja kuuntele; Nelimarkka ym.) Kysy ja kuuntele -hankkeen kysely toi lisäksi esiin, että etäkoulu on aiheuttanut osassa lapsista levottomuutta, ahdistusta sekä keskittymis- ja oppimisvaikeuksia. Monien koulumenestys heikentyi ja opiskelumotivaatio laski sosiaalityöntekijöiden mukaan etäopintojen myötä. (Kysy ja kuuntele)

”Opiskelut oli hankalia eikä hän jaksanut kotona keskittyä ja tehdä tehtäviä niin hyvin kuin koulussa” (Kysy ja kuuntele, poika 17 vuotta)

”Lapsi kaipasi etäkoulun aikana kouluun, jossa ovat hänelle tärkeät kaverisuhteet.” (Kysy ja kuuntele, tyttö 11 vuotta)

Etäkoulu ei ole kuormittanut vain sijoitettuja lapsia, vaan myös perhehoitajia ja lastensuojelulaitoksia. Tämä kävi ilmi useassa aineistossa. Esimerkiksi huoli perhehoitajien jaksamisesta etäkoulu aikana nostettiin toistuvasti esille. Koulunkäynnissä tukemisen arveltiin olevan heille henkisesti raskasta. Myös päivärytmistä kiinni pitämisen arvioitiin aiheuttavan kuormaa sijaisperheisiin. (Pirkanmaa) Sosiaalityöntekijät toivat niin ikään esille etäkoulun aiheuttaman niin taloudellisen kuin henkisenkin kuorman perhehoitajille. Etäkoulunkäynnissä tukeminen on vaatinut kyselyyn vastanneiden mukaan huoltajilta paljon aikaa ja omistautumista – usein omien töiden ohella. (Kysy ja kuuntele)

”Haavoittuvassa asemassa olevien lasten koulunkäynti etänä on todella haastavaa eikä yksikön työntekijöillä ole pedagogisia valmiuksia” (Heino ym. 2020)

”Etäkoulun aikaan perhehoitajat olivat aika kuormittuneita.” (Kysy ja kuuntele)

”Vanhempien etätyön ja lasten ja nuorten etäkoulun yhteensovittaminen on aiheuttanut kotona väsymistä ja hankalia tilanteita täysin uusille perheille, jotka eivät ole koskaan aikaisemmin olleet lastensuojelun tukitoimien piirissä.” (Tiili ym. 2020)

Joihinkin lapsille ja nuorille etäkoulunkäynti on sopinut hyvin. Osa nuorista koki, että omaan tahtiin opiskelu kotona oli parempi vaihtoehto (Pesäpuu). Myös sosiaalityöntekijöille suunnatussa kyselyssä kävi ilmi, että etäkoulunkäynti on ollut osalle lapsista hyvä vaihtoehto. Etäopiskelu sopi osalle lapsista lähiopiskelua paremmin, sillä keskittyminen oli helpompaa kuin meluisassa luokkahuoneessa. Osa sai myös etäopiskelun myötä enemmän yksilöllistä tukea, kun paikalla oli jatkuvasti aikuinen auttamassa koulunkäynnissä. Kyselyn mukaan myös kiusaaminen vähentyi joissain tapauksissa etäopiskelun myötä. (Kysy ja kuuntele) Nämä tulokset vahvistavat aikaisempaa tutkimusta (Haffejee & Levine 2020; Wilke ym. 2020).

”Etäkoulu on sopinut lapselle, kun saanut opiskella kotona rauhallisessa ympäristössä.” (Kysy ja kuuntele, tyttö 15 vuotta)

”Toisillehan se sopi, että ei tarvinnu mennä kouluun, ja että sai tehdä omassa tahdissa ja yksin ja rauhassa” (Pesäpuu)

Etäopetusaika ja sen rajaamat fyysiset kontaktit koulussa eivät kuitenkaan poistaneet koulukiusatuksi tulemisen tai siihen osallistumisen pulmia. Kouluterveysekyselyn (2021) mukaan koulukiusatuksi tulemisesta vähintään kerran viikossa raportoi 16 prosenttia sijoitetuista alakoululaisista ja 19 prosenttia yläkoululaisista. Sijoitettujen alakoululaisten kohdalla kiusaamiskokemukset ovat viime vuosina säilyneet ennallaan, mutta yläkoululaisten raportoima kiusatuksi tuleminen on kasvanut jopa viidellä prosenttiyksiköllä vuosien 2017 ja 2021 välillä. Sitä vastoin koulukiusaamiseen osallistumisessa tapahtui pienempiä muutoksia. Sijoitettujen alakoululaisten osallisuus koulukiusaamiseen vähintään kerran viikossa oli koronavuotena yhtä yleistä (8 %) kuin edellisvuosinakin. Sijoitetuista yläkoululaisista näin raportoi 13 prosenttia, mikä on hieman vähemmän kuin vuonna 2019 (14,5 %).

Suhteet

Koronaepidemia on vaikuttanut merkittävästi kodin ulkopuolelle sijoitetuille lapsille merkityksellisiin suhteisiin. Suhteet niin ystäviin, perheenjäseniin ja muihin läheisiin kuin lapselle tärkeisiin ammattilaisiin ovat muuttuneet koronaepidemian seurauksena. Tämä seikka nousi esille merkittävänä useassa aineistossa.

Sosiaalityöntekijät toivat toistuvasti esille koronaepidemian vaikuttaneen sijoitettujen lasten ja vanhempien tai muiden läheisten sukulaisten välisiin tapaamisiin (Kysy ja kuuntele; Kuopio). Erityisesti keväällä 2020 lasten ja vanhempien tai muiden sukulaisten välisissä tapaamisissa saattoi olla jopa kuukauden tai kahden mittaisia taukoja. Sosiaalityöntekijät kertoivat, että monet sijoitetut lapset eivät päässeet käymään biologisten vanhempiensa luona koronaepidemian vuoksi. Tapaamisia pyrittiin kuitenkin sosiaalityöntekijöiden mukaan järjestämään etäyhteyksin tai ulkona. Sosiaalityöntekijät toivat esille myös, että osa vanhemmista ei halunnut tavata lapsiaan tartuntariskiä tai riskiryhmään kuulumiseen vedoten. (Kysy ja kuuntele) Lasten ja vanhempien väliset vierailut vähenivät. (Pirkanmaa). Pesäpuun asiantuntijoiden ryhmähaastattelussa nousi niin ikään esille lasten ja vanhempien välisten tapaamisten väheneminen niin sijaisperheen kuin vanhempien toimesta. Kokemukset ovat samansuuntaisia sijoitettujen lasten ja nuorten omien kokemusten kanssa. Sijoitetuista lapsista 19 prosenttia ja nuorista 22 prosenttia ilmoitti perheen kanssa vietetyn ajan vähentyneen koronan rajoittamistoimenpiteiden vuoksi keväällä 2021. Muulla tavoin asuvien kohdalla lapsista näin ilmoitti 13 prosenttia ja nuorista 11 prosenttia. (Kouluterveyskysely 2021).

Syksyllä 2020 lähes 60 % kunnista arvioi sosiaalityöntekijöiden ja sijoitettujen lasten välisten tapaamisten vähentyneen vähintään jossain määrin koronaepidemian vuoksi (Tiili ym. 2020). Tapaamisia peruttiin niin asiakkaiden kuin ammattilaisten toimesta. Asiakkaat peruivat keväällä 2020 tapaamisiaan sote-ammattilaisten kanssa tartuntariskin vuoksi. Tämä herätti työryhmässä huolta paineiden ja ongelmien kasaantumisesta. Tärkeitä terapiajaksoja ja lääketieteellisiä tutkimuksia peruttiin. (Pesäpuu; Kuopio; Pirkanmaa)

”Minä oon sitä huomannu myös perhehoitajissa, että tavallaan pelätään sitä koronaa ehkä paljo ja ehkä tavallaa ylikorostetusti halutaan -- sitte perua niitä tapaamisia ja järjestää videopuheluja pienilleki lapsille” (Kuopio)

Asiantuntijat toivat esille myös lasten kasvavan huolen vanhemmistaan aikana, jolloin eivät pääseet heitä tapaamaan. Heidän mukaansa sijaishuollossa olevat lapset kantavat muita herkemmin huolta läheisistään ja heidän hyvinvoinnistaan. (Pesäpuu; Kysy ja kuuntele; Heino ym. 2020). Tämä korostui etenkin sijoitettujen lasten kohdalla, joista peräti 73 prosenttia oli huolissaan läheisensä riskistä saada koronavirustartunta. Muulla tavoin asuvista lapsista näin koki 69 prosenttia. Puolestaan nuorten kohdalla huolta läheisen sairastumisesta kokivat enemmän muulla tavoin asuvat (67 %) kuin sijoitetut nuoret (64 %). Sen sijaan noin puolet sijoitetuista lapsista ja nuorista kantoi huolta siitä, että saisi koronavirustartunnan itse (42–50 %), tai että tartuttaisi muita ihmisiä (47–49 %). Muulla tavoin asuvien tulokset olivat jälkimmäisinä mainittujen osalta samansuuntaisia sijoitettujen kansa. (Kouluterveyskysely 2021.)

Tartuntaa koskevien huolten lisäksi lasten ja nuorten läheissuhteita rajoittivat mahdollisuudet yhteydenpitoon. Kouluterveyskyselyn (2021) tuloksissa kävi kuitenkin ilmi, että yhteydenpidon väheneminen kavereihin ja etenkin isovanhempiin korostui pääasiassa enemmän muulla tavoin asuvien keskuudessa. Ainoastaan kavereihin yhteydenpitämisen kohdalla sijoitetut alakoululaiset raportoivat näitä kokemuksia muulla tavoin asuvia samanikäisiä enemmän (35 % vs. 31 %). Kuitenkin yläkoululaisten kohdalla näin kokivat enemmän muulla tavoin asuvat (26 % vs. 29 %). Yhteydenpidon väheneminen isovanhempiin sitä vastoin

korostui muulla tavoin asuvien joukossa selvästi enemmän sekä lapsissa (38 % vs. 52 %), että nuorissa (31 % vs. 47 %). Yhteydenpitoa läheisiin kuitenkin pyrittiin turvaamaan muilla tavoin, kuten etäyhteyksien välityksellä (Heino ym. 2020).

”Isä ei toivonut lapsen tulevan hänen luokseen kotilomille koronaviruksen ollessa pahimmillaan. Lapsi ei ymmärtänyt asiaa ja tulkitsi tämän isän haluttomuudeksi tavata. Lapsi katkaisi tuolloin välit isäänsä.” (Kysy ja kuuntele, tyttö 16 vuotta)

”Keväällä [2020] nousi esiin se, ku kotilomat oli peruttu niin ei voi mennä tsekkaa sitä omaa vanhempaansa ja varmistaa hänen hyvinvointiaan et kylhän meillä sijaishuollossa asuvat lapset kantaa usein myös vastuuta edelleen sen sijaishuollon aikana siitä omien vanhempiensa tai läheisten -- hyvinvoinnista ja se saattaa olla just et se yhteydenpito niinku keino varmistaa, että kaikki on kunnossa” (Pesäpuu)

Yhteydenpidon haasteiden sekä perheen kanssa vietetyn ajan vähenemisen rinnalla Kouluterveysenkyselyn (2021) tulokset osoittivat myös perheen sisäisten ristiriitojen lisääntyneen sijoitettujen keskuudessa muulla tavoin asuvia enemmän. Sijoitetuista alakoululaisista 13 prosenttia (vs. 9 %) ja yläkoululaisista 22 prosenttia (vs. 17 %) koki ristiriitojen lisääntyneen perheessään koronavuoden aikana. Toisaalta myös perheensisäisten ristiriitojen vähenemistä raportoitiin enemmän sijoitettujen lasten (14 % vs. 12 %) ja nuorten (12 % vs. 6 %) taholta, kuin muulla tavoin asuvien.

Pesäpuun asiantuntijat mainitsivat haastattelussa myös jälkihuollossa oleville nuorille tärkeiden tukitoimien, kuten sporttikummi-, harrastekaveri- ja muun tukihenkilötoiminnan jääneen tauolle, jolloin luonnollisesti myös jälkihoidon piirissä olevat nuoret jäivät vaille tärkeää tukea. Osa näistä nuorista tarvitsee tukihenkilöä esimerkiksi sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Myös sijaishuollossa sijaisperheen ulkopuolisten tukihenkilöiden tapaamiset vähenivät ja lasten ja nuorten elinpiiri kapeni sijaisperheeseen tai muuhun sijaishuolto- paikkaan. (Pesäpuu; Kysy ja kuuntele)

Erityisesti sijaishuollossa olevien lasten tärkeisiin suhteisiin kuuluvat myös suhteet ammattilaisiin, kuten omaan sosiaalityöntekijään. Tapaamisia ammattilaisten, kuten sosiaalityöntekijöiden, psykologien ja terapeuttien kanssa järjestettiin runsaasti etäyhteyksin. Etäyhteysväylänä käytettiin esimerkiksi Skypeä. Etäyhteyksien lisääntymisen myötä sosiaalityöntekijöiden ja muiden ammattilaisten tavoittaminen koettiin haasteelliseksi. (Pirkanmaa; Kysy ja Kuuntele; Kuopio) Etäyhteyksin järjestettävät tapaamiset eivät sopineet kaikille lapsille (Pesäpuu; Kysy ja kuuntele). Samalla kohtaamisen tarve oli kuitenkin valtava. Pirkanmaan työryhmässä nousi keväällä 2020 esille huoli niiden perheiden voimavaroista, joissa psykososiaalinen tuki kaivautui lyhyisiin puheluihin, vaikka tarve olisi ollut tiiviillekin hoitosuhteelle. Sama huoli jaettiin lastenpsykiatrian puolella. Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten asiakassuunnitelmia on laadittu ja tarkistettu koronaepidemian myötä enenevässä määrin etäyhteyksin. (Pirkanmaa; Kysy ja kuuntele; Heino ym. 2020, Nelimarkka ym. 2021)

Toisaalta etäpalvelut mahdollistivat ammattilaisille matalamman kynnyksen tavoittaa nuoria:

”Mua on ihmetyttänyt se, miten luottamuksellisia suhteita on voinut syntyä nuorten kanssa etänä ja on tavannut nuoria, joita en olisi välttämättä muuten tavannut. Uudet toiminnot ja kehittäminen muodot ovat tuoneet myös mahdollisuuksia erilaisiin kohtaamisiin.” (Pesäpuu)

Mielenterveys

Koronaepidemia on koetellut niin kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kuin heidän läheistensäkin mielen- terveyttä. Tutkimushankkeen osana laaditun kuntakyselyn toisessa osassa, jossa kartoitettiin koronaepidemian vaikutuksia lastensuojeluun talvella 2020–2021, jopa 65 % kunnista arvioi lastensuojelun asiakkaana olevien lasten mielenterveysongelmien lisääntyneen. Vanhempien mielenterveysongelmat olivat niin ikään lisääntyneet kunnista 55 % mukaan. (Eriksson ym. 2021)

Sijoitettujen lasten ja nuorten mielenterveysongelmat koronaepidemia-aikana ovat näkyneet monin tavoin. Rajoitustoimenpiteiden aiheuttama ahdistus, pelko koronaviruksesta ja sen seurauksista, huoli läheisten hyvinvoinnista ja omasta sairastumisesta sekä sosiaalisten kontaktien vähenemisen aiheuttamat yksinäisyyden kokemukset nousivat esille niin Pesäpuun asiantuntijoita haastatellessa, Kouluterveyskyselyssä kuin Kysy ja kuuntele -hankkeen kyselyssäkin. Rajoitustoimenpiteet ja uudenlainen arki toivat mukanaan myös

sopeutumisvaikeuksia ja levottomuutta. Kouluterveyskyselyn (2021) tulosten mukaan 42 prosenttia sijoitetuista nuorista ja 11 prosenttia lapsista arvioi yleisen terveydentilansa keskinkertaiseksi tai huonoksi koronavuotena. Merkittävää on, että yli puolet (53 %) sijoitetuista 8.-9. luokkalaisista nuorista oli ollut huolissaan omasta mielialastaan vuoden aikana, mutta tähän nähden vain joka kolmas (35 %) oli kertonut huolestaan jollekin. Keskittymisongelmat näkyivät sosiaalityöntekijöiden mukaan etenkin osalla etäkoulua käyvistä nuorista, ja Kouluterveyskyselyn (2021) tulosten mukaan vähintään muutamana päivänä viikossa koulu-uupumusta koki joka kolmas (32 %). Myös tutkimuskatsauksessa (Nelimarkka ym. 2021) kävi ilmi, että koronapidemia on aiheuttanut hämmäntäviä tunteita sijoitetuissa lapsissa ja nuorissa. Pelko, suru ja huoli olivat tunteista päällimmäisiä. Lisäksi viha ja turhautuminen rajoitustoimenpiteiden takia nousivat tutkimuksissa esille. Yllättävää oli, että lapsia näytti huolestuttavan myös koronaepidemian yhteiskunnalliset vaikutukset, kuten eriarvoisuuden lisääntyminen. (Haffejee & Levine 2020)

Eriarvoisuuden lisääntyminen ei koskenut vain sijoitettuna tai muulla tavoin asuvien eroja, vaan näkyi olennaisesti myös ikäryhmätasoisessa tarkastelussa. Kouluterveyskyselyn (2021) tulosten mukaan yksinäisyyden ja ahdistuneisuuden tunteet korostuivat koronavuotena eritoten sijoitettujen nuorten joukossa. Edeltävien vuosien tuloksiin verrattaessa sijoitetuista yläkoululaisista 43 prosenttia koki itsensä joskus tai toistuvasti yksinäiseksi. Tämä on yli 10 prosenttiyksikköä enemmän, kuin vuosina 2017 ja 2019. Sijoitetuista alakoululaisista yksinäisyyttä koki 9 prosenttia, mikä on vain prosentin enemmän kuin edellisvuonna. Yksinäisyyden kokemusten rinnalla yläkoululaisista joka kolmas (34 %) raportoi kokeneensa koronavuotena kohtalaista ahdistuneisuutta.

Kouluterveyskysely (2021) osoitti huolestuttavimpia tuloksia sijoitettujen nuorten kokemuksista itsetuhoisiin ajatuksiin ja toimintaan liittyen. Koronavuoden aikana sijoitetuista 8.-9. luokkalaisista lähes puolella (40 %) oli ollut itsetuhoisia ajatuksia, ja useampi kuin joka kolmas (35 %) oli vahingoittanut itseään (esimerkiksi viiltelemällä) viisi kertaa tai useammin. Lisäksi yli kymmenys (14 %) sijoitetuista nuorista oli yrittänyt itsemurhaa koronavuoden aikana viisi kertaa tai useammin.

Pesäpuu ry:llä on discord-serveri "Nuorten Turvasatama", jossa asiantuntijoiden mukaan havaittiin, että kaikissa sijaishuoltopaikoissa ei käsitelty tunteita, joita rajoitustoimenpiteet herättivät nuorissa. Moni nuori kertoi serverillä kokevansa, että jää yksin eikä saa riittävästi apua ja tukea. Asiantuntijat kuitenkin kertoivat, että serverillä pystyttiin tukemaan nuoria jonkin verran näiden tunteiden käsittelyssä. (Pesäpuu)

Koronaepidemia kuormitti merkittävästi vanhempia ja perhehoitajia. (Kysy ja kuuntele, Kuopio) Lapsen tai lasten ollessa kotona tai sijaishuoltopaikassa etäkouluajana ja heidän kaivatessa tukea koulunkäyntiin, oli tilanne monissa perheissä kuormittava. Perhehoitajat kokivat työnsä raskaaksi työnohjauksen ollessa koronaepidemian vuoksi tauolla. Kyky kohdata lapsen tarpeita oli koetuksella, ja sijaisperheissä koettiin tuen puutetta ja uupumusta. (Pesäpuu)

Palvelujärjestelmä

Koronaepidemiolla on ollut merkittäviä vaikutuksia lastensuojelun palvelujärjestelmään ja muihin sijoitetuille lapsille tärkeisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin. Vaikutukset palvelujärjestelmään olivat yhtäältä määrällisiä, kun palveluita vähennettiin ja lopetettiin ja toisaalta laadullisia, kun palvelut vaihtuivat etäpalveluiksi. Vielä keväällä 2020 todettiin, että sijaishuollossa pyritään toimimaan niin normaalisti kuin mahdollista. Vierailupäätökset pyrittiin tekemään lasten edun mukaisesti, mutta esimerkiksi lastensuojelulaitoksissa oltiin harkitsevaisia vierailujen suhteen. Myös yleisesti ottaen muissakin lasten sosiaalipalveluissa ja lastensuojeluissa toimittiin vielä keväällä 2020 verrattain normaalisti. Työ toteutettiin pääsääntöisesti lähityönä. Kiireetöntä toimintaa ajettiin väliaikaisesti alas ja kesää 2020 kohden toimintaa alettiin pikkuhiljaa normalisoida. Toukokuussa 2020 lastensuojeluilmoituksetkin vähenivät monissa kunnissa. Tämä toki herätti osittain paljon huolta ja pohdintaa sen syistä. (Heino ym. 2020, Pirkkanmaa) Lastensuojeluilmoitusten määrän väheneminen keväällä huomattiin tutkimuskatsauksen mukaan kansainvälisestikin. Tämä saattoi johtua muun muassa kotikäyntien vähenemisestä ja etäkouluun siirtymisestä. (Toros & Falch-Eriksen 2020)

Syksyllä tilanne lastensuojelussa kuitenkin muuttui; lähes 60 % kunnista arvioi palveluiden saatavuuden heikentyneen erityisesti lasten mielenterveyspalveluiden osalta (Tiili ym. 2020). Keväällä uusitussa, talven

2020–2021 tilannetta selvittäneessä kyselyssä puolestaan koulutoimen tai oppilashuollon palveluiden (56 %) sekä lasten- ja nuorisopsykiatrian palveluiden (62 %) arvioitiin erityisesti heikentyneen. (Eriksson ym.)

Syksyllä tehdyn kuntakyselyn mukaan lähes 40 % kunnista arvioi kodin ulkopuolisten sijoitusten kasvaneen. Lähes puolet kunnista (42 %) arvioi myös lastensuojeluilmoitusten kasvaneen. Niitä tuli eniten poliisin ja koulujen tahoilta. Syksyllä myös palvelutarpeen arviointien määrän arvioitiin kasvaneen yli kolmanneksen (32 %) mielestä. (Tiili ym. 2020)

Mielenterveysongelmat niin sijoitettujen lasten keskuudessa lisääntyivät koronaepidemian vuoksi (esim. Nelimarkka ym. 2021, Kysy ja kuuntele, Eriksson ym. 2021). Sijoitetuista 8.-9. luokkalaisista nuorista neljännes (26,8 %) raportoi Kouluterveysekyselyssä (2021) saaneensa paljon apua ja tukea koulun ulkopuolisista palveluista, mutta samalla mielenterveyspalvelujen tarjonta kuitenkin heikkeni. Ammattilaisten suorittamat kotikäynnit lastensuojelun asiakasperheiden luokse lopetettiin tai niitä vähennettiin huomattavasti. Kotikäynnit ovat kuitenkin merkittävä osa etenkin pienten lasten psykiatrista hoitoa. (Pirkanmaa)

Kouluterveyskyselyn (2021) tulosten mukaan koulun tarjoamat tukipalvelut olivat olennainen kanava avun saamiseen sekä ala- että yläkouluikäisten sijoitettujen joukossa. Verrattuna muulla tavoin asuviin sijoitetut lapset ja nuoret saivat enemmän **apua ja tukea koulutoimen henkilöltä**, kuten opettajalta, koulupsykologilta, koululääkäriltä, terveydenhoitajalta ja kuraattorilta. Sijoitetuista yläkouluikäisistä 18 prosenttia sai tukea näiltä tahoilta, kun muulla tavoin asuvista osuus oli vain 8 prosenttia. Sijoitetuista alakouluikäisistä taas lähes neljännes (22 %, vs. 14 %) raportoi käyneensä kuluneen vuoden aikana koulukuraattorilla, ja koulupsykologilla 12 prosenttia (vs. 5 %). Tulokset viittaavat siihen, että kuten muita terveys- ja sosiaalipalveluja, myös koulun tarjoamia palveluita käyttävät enemmän sijoitetut kuin muulla tavoin asuvat lapset ja nuoret.

Sijaishuollon henkilöstön työssä jaksamisesta on kannettu huolta koronaepidemian vuoksi. Jo entuudestaan kuormittanut henkilöstö joutui poikkeustilanteen vuoksi ääri rajoille. Koronaepidemia vaikutti niin henkilöstön omaan työntekoon kuin heidän henkilökohtaiseen elämäänsä ja lähipiiriinsäkin. Koronaepidemia aiheutti väsymystä, epätietoisuutta ja epävarmuutta työntekijöiden keskuudessa. Uusia työn tukemisen muotoja kaivattiin. (Pirkanmaa, Pesäpuu) Myös henkilöstön riittävyys poikkeustilanteessa vaarantui ja sijaisten saaminen oli haastavaa. Monien työtehtävät muuttuivat ja uusiin tehtäviin tarvittavaa osaamista ei ollut. Myös työmäärä lisääntyi poikkeusolojen myötä. (Heino ym. 2020)

Kansallisten ohjeistusten tarve korostui poikkeusaikana. Etenkään keväällä 2020 koronaepidemiaan liittyviä ohjeistuksia ei koettu vielä selkeiksi ja yhdenmukaisiksi ja siihen liittyvää viestintää kritisoitiin. Viestinnän katsottiin olevan ristiriitaista ja epäselvää; miten sijoitettujen lasten oikeus tavata läheisiään voidaan turvata? Miten tartuntatapauksia voitaisiin ehkäistä? Kuinka taata yhdenvertainen asema kaikille sijoitetuille lapsille huolimatta siitä, mistä kunnasta heidät on sijoitettu? (Heino ym. 2020) Eroja ohjeistusten määrässä, laadussa ja sisällössä oli merkittävästi eri kuntien ja sijaishuoltopaikkojen välillä. Tuen saannin nähtiin olevan eriarvoistavaa riippuen siitä, missä kunnassa ja minkä palveluntarjoajan sijaishuoltopaikassa lapsi on. (Pesäpuu; Heino ym. 2020)

”Eriarvosuus etenkin tuen saamisessa -- on mun mielestä korostunu erittäin paljon tässä ja tuntuu epäreilulta, että ne järjestelmät on niin erilaisia riippuen et mikä kunta kyseessä tai palveluntarjoaja tai onko laitos- vai perhehoito. Se on yks tärkein juttu varmastikin toi eriarvosuus ja siihen että pitäskö löytää yhteisiä linjoja nyt tästäkin oppineena, kun on korostunu ne erilaiset mahdollisuudet saada tukea, niin pitäskö olla jotaki yhteisiä linjoja enemmän olemassa siinä järjestelmässä.” (Pesäpuu)

”Olisi kiva, että olisi myös valtakunnallinen ohjeistus lasten kotikäynneihin liittyen. Joka kunnasta ja sosiaalityöntekijältä tulee erilaisia ohjeita.” (Heino ym. 2020)

Koronaepidemian myötä **etäyhteyksien käyttö** sijaishuollon palvelujärjestelmässä lisääntyi merkittävästi. Tämä seikka kävi ilmi kaikissa tutkimushankkeen aineistoissa. Etäyhteyksien käytön lisääntymisellä katsottiin olevan niin hyötyjä kuin haittojakin. Jo koronaepidemian saavutettua Suomen keväällä 2020 siirryttiin osittain etätyöhön ja osa asiakastapaamisista toteutettiin etäyhteyksin. Eri kunnissa ja palvelusta riippuen tehtiin erilaisia ratkaisuja etäyhteyksien käytön suhteen; esimerkiksi Pirkanmaan työryhmän kevään muistiosta kävi ilmi, että noin puolet sosiaalitoimiston henkilöstöstä oli etätöissä ja puolet työskenteli toimistolla. Etäyhteyksien käyttö lastensuojelun avo-, sijais- ja jälkihuollossa lisääntyi huomattavasti

koronaepidemian vuoksi talvella 2020–2021. Myös lastensuojelun perhetyötä ja muita tukitoimia on toteutettu enenevässä määrin etäyhteyksin. (Eriksson ym. 2021)

“Monet asiakastapaamiset toteutuvat etäyhteyksien välityksellä. Korona-varotoimet ovat lisänneet etäyötä ja sitä kautta myös etäkontakteja.” (Eriksson ym. 2021)

Etäyhteyksien lisääntymisellä oli runsaasti haittoja niin työntekoon kuin lapsille ja perheille, joiden kanssa tehtävä työ toteutettiin etäyhteyksin. Pirkanmaan työryhmän toukokuun kokouksessa pohdittiin sitä, että vuorovaikutus heikkenee, kun tapaamiset toteutetaan etänä. Syksyllä työryhmä puolestaan nosti esiin huolen viranomaisyhteistyön vähenemisestä etäyhteyksien myötä. Etäpalveluiden käyttö voi tutkimuskatsauksen mukaan nostaa kynnystä ottaa yhteyttä ammattilaisiin ja hakea apua. Kynnys on erityisen korkea niiden asiakkaiden kohdalla, joilla on entuudestaan mielenterveysongelmia. (Janhukainen & Vaara 2020) Huolta heräsi myös siitä, että asiakkaat eivät kerro ongelmistaan etäyhteyksin samalla tavoin kuin kasvotusten, jolloin ongelmat jäävät helposti piiloon (Hastrup ym. 2020, Wennberg ym. 2020).

Pesäpuu ry:n asiantuntijat nostivat haastattelussa esille useita etäyhteyksiin liittyviä huolenaiheita. Keskeisenä huolena olivat etäyhteyksien vaikutukset lasten oikeuksien toteutumiseen. Huoli lasten ja nuorten perusoikeuksien toteutumisesta pohditutti, sillä asiakkassuunnitelmaneuvoitteluja on jouduttu pitämään etäyhteyksin. (Pesäpuu, Kysy ja kuuntele) Toisena huolena oli lapsen oikeus tavata sosiaalityöntekijäänsä kahden kesken – voidaanko se varmistaa etäyhteyksin kaikille lapsille? (Pesäpuu) Oikeuksien toteutumiseen liittyy tiiviisti myös tasa-arvo. Etäyhteyksien myötä lasten keskinäinen eriarvoisuus näytti kuitenkin korostuvan. Tämäkin huoletti Pesäpuu ry:n asiantuntijoita ja aiheesta kirjoitettiin myös THL-blogi (Nelimarkka ym. 2021). Eriarvoisuus näkyy erityisesti laitteiden ja internetyhteyksien saatavuuden vaihtelussa sijoitettujen lasten keskuudessa. Yhdenvertainen mahdollisuus etäyhteyksien käyttöön ei ole sijoitettujen lasten keskuudessa turvattu. (Pesäpuu)

Myös tietosuojakysymykset nostivat päätään digiloikan myötä. Aikaisemmin mainittu yhtenäisten ohjeistusten puute pätee myös tietosuoja-asioihin (Pesäpuu). Tietosuojakysymykset puhuttavat heidän mukaansa myös siksi, että digiloikka oli koronaepidemian vuoksi valtava ja tapahtui lyhyessä ajassa, jolloin uusia työtapoja oli kehitettävä nopeasti ja työntekijöiden oli opittava nopeasti uutta. Kaikkien työntekijöiden digitaidot eivät ole samalla tasolla, jolloin etäyhteyksien lisääntyminen on tuonut omia haasteitaan monille ammattilaisille. Jos työntekijän omat digitaidot ovat heikot, eivät he välttämättä osaa ohjata asiakkaitaan digitaalisten palveluiden äärelle. Tutkimuskatsauksessa kävi ilmi, että tietoturvakysymykset ovat herättäneet etäyhteyksien käyttäjissä huolta (Nelimarkka ym. 2021).

Digiloikasta on seurannut kuitenkin myös hyvää. Se on osittain lisännyt moniammatillista yhteistyötä ja uusia työskentelytapoja (Nelimarkka ym. 2021). Lisäksi se on lisännyt mahdollisuuksia osallistua esimerkiksi webinaareihin ja muihin etäyhteyksin järjestettäviin tilaisuuksiin ja koulutuksiin, joihin ei muuten olisi mahdollista osallistua (Pesäpuu). Se on myös avannut monille sijaishuollon ammattilaisille uusia tapoja olla yhteydessä lapsiin. Siinä missä se on nostanut monien kynnystä hakea apua, on se joidenkin kohdalla myös madaltanut sitä ja tehnyt yhteydenoton helpommaksi. Matalan kynnyksen palvelut lisääntyivät tutkimuskatsauksen mukaan etäyhteyksien myötä (Haffejee & Levine 2020).

Sijaishuollon työntekijät toivat ryhmähaastattelussa niin ikään digiloikan hyvät puolet; kuinka se on opettanut paljon ja etäyhteyksien käyttö on jo luonteva osaa omaa työskentelyä. Se on lisännyt heidän mukaansa palveluystävällisyyttä ja helpottaa monien asioiden hoitamista. (Kuopio) Sosiaalityöntekijöiden mukaan lapset ovat voineet olla yhteydessä läheisiinsä etäyhteyksin, mikä on osaltaan helpottanut ahdistusta ja yksinäisyyden kokemusta. Osalle lastensuojelun asiakkaista on huolien ja tuen tarpeiden kertominen ammattilaisille ollut jopa helpompaa etäyhteyksien välityksellä, kävi ilmi tutkimuskatsauksessa. (Kysy ja kuuntele)

”Meillä aika paljonki prosentuaalisesti on mennä aikaa matkustamiseen ennen tätä digiloikkaa ni nythän se on aika lailla vähentynyt -- ku voidaan hyödyntää näitä videovälitteisiä neuvotteluja ja opittu käyttämään puhelinneuvotteluja -- niin toki nämä varmaan sitte, ku nämä poikkeusolot joskus tästä väistyvät, tulevat jäämään.” (Kuopio)

Asiantuntijoiden puheenvuoroja

Neljä huomiota pandemia-aikaa käsittelevästä tutkimuksesta

Timo Harrikari

Kiitän mahdollisuudesta kommentoida Poikkeusolot sijaishuollossa -raporttia ja esittää siitä nousevia ajatuksia.

Yleisvaikutelmani raportista, sen tutkimusasetelmista ja aineistosta on myönteinen. Raportti esittelee soveltamansa aineiston, mutta ei varsinaista empiiristen analyysien suorittamista, jonka vuoksi lukijalta jää argumentaation rakentamisesta olennainen pala näkymättömiin. Raportin tulokset kuitenkin ovat tulkinnallisesti ymmärrettäviä ja päätelmät johdonmukaisia. Pandemia-ajan ilmiöt sijaishuollossa, joita on ehditty tutkia empiirisesti vähän, tulevat hyvin esiin. Kun aineistoa on kerätty paljon, lukija jää kiinnostuksella odottamaan, mitä kaikkea tutkimusryhmä tulevina aikoina niistä saa veisteltä. Onhan eletty maailmanlaajuisen ja ennen kokemattoman koelaboratorion aikaa, joka on tehnyt ilmeiseksi sen, miten yhteiskun-nat ja niiden instituutiot toimivat.

Lukiessani raporttia huomasin pohtivani neljää seikkaa, joista muutama sana seuraavassa. Lausumani ei millään tapaa kyseenalaista raportin pätevyyttä vaan toimii enempi raportin reunaehtojen reflektioina ja orientoitumisena kysymykseen, ”mitäpä raportin jälkeen?”

1) Katseen katveet. Kun raportin lähtökohdaksi valitaan oikeuksien toteutumisen näkökulma, sillä on omat seurauksensa, joista voi nimetä ainakin kaksi. Toisaalta nimetty lähtökohta rajaa tutkimuskohdetta, asettaa selkeän fokuksen ja tarjoaa lukijalle koherentin lukukokemuksen. Toisaalta oikeuksien toteutumisen näkökulma rajaa sitä katsetta, joka maailman tapahtumisiin suunnataan. Epistemologinen kysymys kuuluu: mitä kaikkea uutta ja mielenkiintoista pandemia-ajasta oikeusnäkökulmaan rajautuminen jättääkään katveeseensa? Katvetta saattaa edelleen laajentaa tarkastelun lähtökohta, jossa empiirisen maailman tapahtumia (maailma on tietynlainen) verrataan juridisiin normeihin (maailman pitää tulisi tietynlainen). Kun tutkitaan uusia ilmiöitä, tarkastelun näkökulma on tärkeää pitää mahdollisimman avoimena.

2) Vaikutusten rajat. Raportin otsikossa puhutaan koronapandemian ”vaikutuksista”. Kuluneen vuoden tutkimustyö on osoittanut, että pandemian ”vaikutuksista” puhumisessa ja vaikutuksia koskevissa väitteissä on syytä olla huomattavan varovainen. Erityisesti kriisiaikoina ja kriisin keskellä saattaa esiintyä taipumusta yliarvioida kriisin merkitystä ja sen aikaansaannoksia. On tärkeää erottaa analyttisesti toisistaan pandemian varsinaiset vaikutukset yhteiskuntien sosioekologiseen kudokseen sekä pandemiaan kohdistettujen toimenpiteiden vaikutukset.

Kaikkein turvallisin ja tositteellisesti pitävintä pandemian vaikutuksista puhuminen lienee silloin kun vaikutukset kohdistuvat biologisiin mekanismeihin ja ovat suoria ja välittömiä. Tällainen biologisen mekanismin suora vaikutus on tartunnan saaminen, sairastuminen tai menehtyminen viruksen aiheuttamaan sairauteen. Mitä enempi siirrytään puhumaan koronaan kohdistuvien toimista ja sosiaalisten mekanismeista, sitä haastavammaksi ja spekulatiivisemmaksi puhe vaikutuksista muuttuu luonteeltaan: esimerkiksi kasvomaskisuositusta tai -pakkoa koskevaa normia henkilö voi noudattaa ja tai jättää noudattamatta. Syitä voi olla monenlaisia.

On näin ollen esitettävä retroduktiivisen päättelyn ydinkysymys: mitkä ovat jonkin ilmiön olemassaolon välttämättömän ehdot? Tai, olisiko tämä tapahtunut tai kehityskulku ollut nähtävissä ilman pandemiaakin? Kyse sosiaalisissa mekanismeissa on usein monen samanaikaisen tekijän yhteisvaikutuksesta, jossa yksittäisiä tekijöitä on haastavaa nimetä, mutta jos yksikin niistä poistuu, koko vaikutus tai ilmiö muuttuu. Monesti näyttää siltä, että pandemian aikana esiin nousseet haasteet ovat olleet olemassa, mutta ne ovat pandemia-aikana kärjistyneet tai tulleet vain selkeämmin näkyviin.

3) Ajallinen täsmentäminen. Ajan kulku ja erilaisten arkisten ja institutionaalisten rytmien katkokset ovat olleet pandemia-ajan muutosten ytimessä. Tartuntatilanteiden ja koronasääntelyn muutokset ovat olleet nopeita. Alueelliset tilanteet ovat vaihdelleet. On tärkeää, että koronapandemiaa koskevissa analyyseissa

tarkennetaan ajallinen jänne, jota tarkastelu koskee. Jos esimerkiksi kevättä 2020 koskevan epidemiatilanteen perusteella puhutaan koronapandemiasta kokonaisuutena, päädytään epäoikeudenmukaisiin johtopäätöksiin.

4) Käsitteellinen ja metodologinen innovointi. Pandemia-aikainen muutos on ollut nopeaa, mikä on haastanut tiedettä monella tapaa. Tieteen tehtävä on esittää jäsennyksiä, jotka tekevät maailmaa ymmärrettäväksi. Monet ilmiöt ovat saaneet vakiintuneen nimityksensä pandemia-aikana (esim. binaarijaottelu lähi-etätyö), mutta tieteen tehtävä on edetä käsitteellistämässä pidemmälle kuin mihin julkinen keskustelu, päivälehti-uutisointi tai tutkiva journalismikään pystyy. Sosiaalialan ja -palveluiden teoreettinen käsitteistö kantaa monilta osin vielä 60-luvun sosiologian perimää; innovatiiviselle ja rohkealle, käsitteiden ja teorioiden kehittämistyölle olisi runsaasti tilausta ja tilaa.

Koronan vaikutukset mielenterveyteen lastensuojelussa

Marko Manninen

Tämä kirjoitus esittelee koronan vaikutuksia koulukotiin sijoitettujen nuorten mielenterveyteen. Suomen koulukotijärjestelmä on lastensuojelun piirissä olevien nuorten viimesijainen kodin ulkopuolinen sijoituspaikka. Päätös koulukotiin sijoituksesta tehdään, kun aiemmat lastensuojelun toimet ovat osoittautuneet riittämättömiksi. Vakava käytösoireilu, koulupinnaus, päihteiden käyttö ja rikollisuus ovat tyypillisiä sijoituksen perusteita. Koulukodit tarjoavat turvallisen elinympäristön, peruskoulun sekä terveystalvuita, jotka järjestetään tarvittaessa yhdessä erikoissairaanhoidon kanssa.

Vuosittain koulukotiin on sijoitettuna 250-300 nuorta. Sijoitettujen keski-ikä on 15–16 vuotta. Tutkimustiedon perusteella tiedetään, että koulukotiin sijoitetuilla nuorilla on ryhmätasolla huomattavan paljon mielenterveysongelmia perusväestön ikätovereihin verrattuna. Vaikka koulukoti on vain pieni osa palveluiden kokonaisuutta, se edustaa lastensuojelun syvää päätyä, ja tulokset ja havainnot ovat yleistettävissä myös muihin vastaaviin lastensuojelun palveluihin harkinnan mukaan. Koronan vaikutuksista mielenterveyteen lastensuojelussa ei ole vielä olemassa kattavaa, rekistereihin pohjautuvaa tietoa. Tämän kirjoituksen pohjana oleva aineisto hankittiin valtion koulukotien psykologeilta ja muilta mielenterveyden kanssa työskenteleviltä ammattilaisilta sähköpostikyselyllä kesällä 2021.

Päähavainto on, että tällä hetkellä koronan negatiiviset vaikutukset liittyvät yhteisöllisyyden heikentymiseen. Koronaepidemian hillitsemiseen kohdistetut rajoitustoimenpiteet ovat vaikuttaneet negatiivisesti yhteisöllisyyteen lukuisilla tavoilla. Koulukotien normaaliin arkeen kuuluvat juhlat, retket, ja esimerkiksi erilaiset kilpailut, jotka normaalisti rytmittävät vuoden kiertoa, on peruttu. Monelle nuorelle hyvin tärkeät liikunta-harrastukset koulukodin ulkopuolella ovat olleet tauolla. Koulukodissa nuorten ryhmät on pidetty erillään toisistaan sekä koulupäivien aikana että myös muussa arjen toiminnassa, mm. aiemmin kaikille yhteiset ruokailuajat on porrastettu. Kohtaamisten vähentyminen on vaikeuttanut ryhmäytymistä. Arjen kapeutumisen kautta nuoret ovat menettäneet tärkeitä mahdollisuuksia harjoitella ja kehittää erilaisia sosiaalisia taitoja.

Rajoitustoimenpiteet ovat vaikuttaneet myös varsinaisessa hoitotyössä. Omaisten vierailujen rajoittaminen ja ylipäänsä yhteydenpito nuoren perheeseen on siirtynyt pääosin etäpalavereihin. Tämä on ollut jo lähtökohtaisesti joillekin perheille haastavaa. Etenkin korona-aikaan koulukotiin sijoitettujen uusien nuorten perheiden ja koulukodin yhteistyö on monesti jäänyt pinnalliseksi. Kokonaisuudessaan nuoren oman yhteisön voimavarojen hyödyntäminen hoidossa on jäänyt vähäiseksi, mikä on osaltaan vähentänyt nuoren motivaatiota ja sitoutumista koulukodissa tarjottavaan hoitoon. Myös pitkäjänteiselle ja onnistuneelle hoidolle tärkeän luottamussuhteen rakentuminen nuoren ja hänen sosiaalityöntekijänsä välillä pelkän ruudun välityksellä on ollut hyvin haasteellista.

Koronan vaikutuksia nimenomaisesti mielenterveyteen on erittäin haasteellista eritellä, sillä erään vastajan sanoin ”*nuoret on niin moniongelmaisia ja päihteidenkäyttäjiä, että on vaikea arvioida, onko koronalla mitään osuutta.*” Hyvin harva nuori on tuonut sanallisesti mitään koronaan liittyvää ongelmaa tai huolta esiin. Nuorilla on kuitenkin ollut havaittavissa yleistä passivoitumista ja laitostumista, minkä työntekijät pääosin liittävät arjen kapeutumiseen. Motivaation ongelmat ovat näkyneet myös koulukodin ulkopuolisessa erikoissairaanhoidossa: etätapaamiset ovat jääneet monelta nuorelta usein väliin verrattuna aiempiin tapaamisiin paikan päällä. Tutkimustiedon perusteella tiedetään, että monella koulukotiin sijoitetulla nuorella on

vaikeuksia vuorovaikutuksessa, sanallisessa suoriutumisen sekä tunteiden tunnistamisessa ja käsittelyssä. Nämä haasteet ovat korostuneet etätapaamisissa, jossa kehon kieli ja muut sanattoman viestinnän vihjeet puuttuvat. Lisäksi tekniset ongelmat valitettavan usein häiritsevät etätapaamisia. Tilanteissa, joissa mielen-terveyden hoitoon liittyvä tapaaminen on toteutettu samassa tilassa, turvavälit ja ennen kaikkea maski ovat tehneet vuorovaikutuksesta ja toisten tarkoituserien tulkinnasta joillekin niin ikään varsin hankalaa. On todennäköistä, että juuri nämä syyt ovat nuorten korona-aikana yleistyneen huonon hoitomotivaation taustalla. Toisaalta joillekin nuorille verkon välityksellä toteutettu hoito on sopinut lähitapaamisia paremmin, ja he ovat olleet aiempaa paremmin motivoituneita.

Työntekijöiden hyvinvointi on lastensuojelun tärkein voimavara. Koulukotien työntekijöiden korona-ajan haasteet muistuttavat pitkälti nuorten kohtaamia: yhteisöllisyys on kärsinyt, ja tutustuminen muiden osastojen nuoriin ja aikuisiin on helposti jäänyt pinnalliseksi. Lastensuojelussa erittäin tärkeä ”hiljainen tieto” ei välity, kun epämuodollisia tapaamisia ei ole. Käytännön ongelmia on tuonut lisäksi se, että mahdollisen karanteenin aikana sijaisten löytäminen on ollut erityisen haasteellista. Toisaalta etätyö ei esimerkiksi tietoturvan vuoksi ole koulukodin työntekijöille aina mahdollista.

Koronarajoitusten vuoksi työntekijöiden työnohjaus ja koulutukset olivat pitkään kokonaan tauolla. Kun työtä kannattelevia palveluita jouduttiin karsimaan, työn mielekkyyden ja oman jaksamisen kanssa on monella ollut haasteita. Korona-aika on kuitenkin tuonut työhön myös positiivisia muutoksia: koska erilaiset kokoukset ovat siirtyneet pääosin verkkoon, työmatkojen radikaali väheneminen on vapauttanut huomattavan paljon työaikaa ydintyöhön eli nuorten kohtaamiseen. Organisaatiolle koronan pakottama digiloikka on tuonut mukanaan hyödyllistä osaamista, ja etäyhteyksiä on opittu hyödyntämään huomattavasti aiempaa paremmin minkä toivotaan jäävän monessa asiassa pysyväksi työmalliksi. Käytännön arjessa työntekijät toivovat, että nykyinen aiempaa parempi käsihygieniasta huolehtiminen jatkuu myös korona-ajan jälkeen.

Työmatkoista tai muista syistä johtuvien poissaolojen ajaksi koulukodin työntekijän tilalle pitää hankkia sijainen, mikä on pysyvä haaste koulukotityössä. Sijaistamisen haaste on tullut korona-aikana esiin altistumisten kohdalla. Koulukotien työntekijät toivovat tulevaisuudessa mahdollisuutta sovellettuun karanteeniin, jossa kodin lisäksi saa käydä myös töissä, jos on työpaikalla altistunut ja työskentelee edelleen samojen asiakkaiden kanssa. Nykyisessä käytännössä tämä ei ole ollut mahdollista.

Sekä nuoret että työntekijät ovat olleet pääosin tyytyväisiä koronaepidemian hoitoon ja ohjeistukseen. Vaikka joillain nuorilla on esiintynyt hetkittäin käsityksiä, että esimerkiksi harrastustoiminnan rajoitukset ovat työntekijöiden mielivaltaa ja koronan vaikutuksia liioitellaan, nuoret ovat ottaneet koronaan liittyvät muutokset ja uudet säännöt pääpiirteissään ongelmitta vastaan. Nuorten nykyinen lähtökohtaisesti vapaa liikkumisoikeus on kuitenkin johtanut myös absurdeihin tilanteisiin, joissa jotkut nuoret noudattavat koronarajoituksia ja esimerkiksi käyttävät maskia koulukodin alueella, mutta jättävät rajoitukset huomioimatta heti käveltyään alueelta ulos, eikä työntekijöillä ole nykyisen lain perusteella mahdollisuutta puuttua asiaan. Koronarajoitusten ja hygieniasääntöjen noudattaminen kotilomien aikana on myös ollut joidenkin nuorten kohdalla varsin vaihtelevaa, mikä on ajoittain turhauttanut työntekijöitä.

Tulevaisuuden hoitomallien kehittämisessä on tärkeää miettiä keinoja, joilla voidaan tietoisesti parantaa lastensuojelun asiakasnuorten mahdollisuuksia tunnistaa toisen ihmisen tunnetiloja ja intentioita kasvojen ilmeistä ja äänensävyistä. Monen koulukotiin sijoitetun nuoren vuorovaikutustaidot ovat näiltä osin hyvin puutteellisia. Tämän vuoksi koulukodeissa tulisi mahdollisimman ripeästi pyrkiä tilanteeseen, jossa nuoria voidaan kohdata ilman maskeja. Työntekijät toivovat myös, että koronan jälkeisessä maailmassa jatketaan nyt rakentunutta pääosin etätapaamisiin pohjautuvaa kokousmallia. Kokemusten perusteella etätapaamisten laajasta hyödyntämisestä on paljon etuja kokonaisresurssien kannalta – pois lukien tilanteet, joihin etätapaamiset soveltuvat huonosti, kuten esimerkiksi uuden asiakassuhteen rakentaminen.

Korona-aika on opettanut, että joko-tai -mallin sijaan kannattaakin siirtyä sekä-että-ajatteluun. Jokainen lastensuojelun asiakas on yksilö. Hänellä on oma yksilöllinen henkilöhistoriansa, vahvuutensa ja haasteensa. Korona-ajan kokemukset koulukodeissa vahvistavat näkemystä, jonka mukaan lastensuojelussa on mahdollista saavuttaa hyviä tuloksia vain, jos käytössä on laaja-alainen ja monipuolinen työmenetelmien valikoima, joiden avulla jokaiselle nuorelle voidaan rakentaa juuri hänen tarpeitaan palveleva hoitokokonaisuus. Sekä-että-ajattelua kannattaa hyödyntää jo laitosten työtapojen suunnitteluvaiheessa esimerkiksi siten, että etätapaamisia varten rakennetaan hybridimalli. Toimivassa hybridimallissa samassa fyysisessä tilassa nuoren

kanssa on yksi tai useampi luotettava, nuorelle tärkeä henkilö, koulukotikontekstissa esimerkiksi omaohjaaja. Nuoren kanssa fyysisesti samassa tilassa oleva henkilö sekä motivoi nuorta aitoon osallistumiseen että varmistaa, että nuori ymmärtää riittävän hyvin käsiteltävän asian ja tulee kuulluksi. Hybridimallin avulla voidaan hyödyntää etätapaamisten joustavuutta, mikä parantaa palveluiden saatavuutta ylipäänsä ja mahdollistaa sen, että nuori saa tarvitsemansa avun mahdollisimman nopeasti, ajasta ja paikasta riippumatta.

Palvelujärjestelmässä tehtyjä havaintoja

Minna Kuusela

Koronaepidemia muutti äkillisesti koko yhteiskuntaa, ja sen vaikutukset ovat ulottuneet etenkin heikoimmassa asemassa oleviin ihmisryhmiin. Lapset ja nuoret ovat jo ikänsä puolesta haavoittuvassa asemassa ja hoivan ja suojelun tarpeessa. Lastensuojelun sijaishuollon lapset ovat monin tavoin yhä haavoittuvampia, sillä heidän lähtökohtansa sijaishuoltoon tullessa ovat usein traumaattisia ja ongelmat ovat jatkuneet pitkään. Käsillä oleva tutkimus valottaakin merkittävästi, mitä vaikutuksia epidemialla on ollut kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin.

Esittelen koronaepidemian vaikutuksia Tampereen sijaishuollon palvelujärjestelmän näkökulmasta. Havaintoja on kerätty koko koronaepidemian ajan, mutta varsinaista tutkimusta aiheesta ei vielä ole tehty. Onkin tarpeen korostaa, että en kuvaa koronan vaikutuksia kattavasti palvelujärjestelmän näkökulmasta, vaan teen joitakin nostoja aiheeseen liittyen.

Lastensuojelun sijaishuollon palvelujärjestelmän näkökulmasta yhtenäinen, selkeä ja ajantasainen kansallisen tason, kuntien ja organisaatioiden ohjauksen ja viestinnän tarve lisääntyi välittömästi koronaepidemian levittyä yhteiskuntaan. Yhteistyön ja konkreettisen ohjauksen tarve sijaishuollossa ja koko lastensuojelussa lisääntyi asiakkaisiin, henkilöstöön, palveluntuottajiin, sijaisperheisiin ja kaikkiin yhteistyökumppaneihin nähden. Muuttunut tilanne edellytti aktiivista johtamista, uusien tilanteiden haltuun ottamista ja välittömiä varautumissuunnitelmia. Sijaishuollon kansallisen ohjauksen ja valvonnan oli jo ennen kriisiä todettu kaipaavan selkiyttämistä ja uudistamista. Epidemiatilanne on tätä edelleen vahvistanut.

Palveluissa tapahtuneet muutokset ovat olleet merkittäviä Tampereen lastensuojelun sijaishuollon näkökulmasta. Koulut siirtyivät etäopetukseen ja lasten harrastukset sulkeutuivat. Palvelutarpeen kasvua tapahtui etenkin ehkäisevissä palveluissa, kotiin tehtävässä työssä ja taloudellisen tuen osalta. Esimerkiksi hoito- ja terapiakäyntejä peruttiin ja aikoja siirrettiin, osa käynneistä muutettiin etätapaamisiksi. Palveluissa todettiin myös alikäyttöä esimerkiksi perhekuntoutuksen ja ryhmätoimintojen osalta. Tämän vuoksi yhteydenottoja asiakkaisiin tehostettiin eri palveluista. Tampereen kaupunki ei perustanut väliaikaista lastensuojelun osastoa koronaa sairastaville tai koronaan altistuneille lapsille tai nuorille. Sen sijaan muiden kuntien lastensuojelulaitoksista karkuteilla oleville nuorille järjestettiin tilapäisesti erillinen osasto muiden sijoitettujen ja henkilöstön terveydentilan turvaamiseksi.

Koronaepidemia toi äkillisiä muutoksia myös henkilöstöön ja johtamiseen. Henkilöstö joutui reagoimaan muuttuneeseen tilanteeseen nopeasti; ajantasaisen ja yksityiskohtaisen ohjeistuksen tarve oli päivittäistä. Yksilökohtaisen tuen tarve vaihteli työntekijöiden kesken. Tilanteeseen toi epävarmuutta myös uudet työtehtävät, mahdolliset siirrot työtehtävissä, asiakkaiden ohjaaminen esimerkiksi laitoksissa vierailujen osalta, etäopetuksen ohjaaminen sekä suojautumiseen liittyvät asiat. Kriisitilanteessa joustavuutta vaadittiin niin henkilöstöltä kuin henkilöstön johtamiseen kohdentuvilta muutoksilta ja vaatimuksilta. Organisaation perustettiin erilaisia epidemiaan liittyviä johtamis- ja ohjausryhmiä, jotka toimivat työn tukena ja ohjeita linjaavina tahoina. Syntyi tarve laatia ja päivittää varautumissuunnitelmia ja sanoittaa niitä henkilöstölle. Samaan aikaan lastensuojelun sijaishuollon resurssipuutteet ja rekrytointiongelmat vaikeutuivat. Henkisen hyvinvoinnin osalta pelko, ahdistus ja kuormitus niin itsestä kuin asiakkaista lisääntyi. Tätä lievittämään tiivistettiin johtamista, ohjeistusta ja yhteistyötä terveydenhuollon toimijoiden kesken.

Koronaepidemia toi uusia työtapoja ja menetelmiä lastensuojelun sijaishuoltoon. Nopeasti otettu digiloikka lisäsi uusia yhteistyö- ja yhteydenpitotapoja, joiden vaikutukset olivat niin positiivisia kuin negatiivisiakin. Sijaishuollon onnistumisen kannalta on tärkeää, että lapselle kyetään valitsemaan hänen yksilöllisiä tarpeitaan vastaava sijaishuoltopaikka. Kasvokkain tapahtuvat kohtaamiset ovat tärkeitä eikä niitä voida

monissa tilanteissa riittävän laadukkaasti toteuttaa etäyhteyksillä vuorovaikutuksen ja erilaisten tunteiden jäädessä etätapaamisessa vähemmälle huomiolle. Digiloikka nosti esiin tietotekniikkaan, työntekijöiden erilaisiin valmiuksiin ja tietosuojaan liittyvät kysymykset, joita ratkotaan edelleen. Myös asiakkaiden erilaiset mahdollisuudet ja valmiudet etäyhteyksiin ovat tuoneet esiin etätapaamisiin mahdollisesti liittyvät ongelmat ja eriarvoisuuden.

Lähikontaktien väheneminen ja nopea osittaisiin etäpalveluihin siirtyminen on vaikuttanut merkittävästi sijaishuollossa oleviin lapsiin ja heidän perheisiinsä. Tapaamiset ja yhteydenpito on ollut rajoitettua tai mahdotonta toteuttaa ylipäättään. Merkittäviä vaikutuksia lähikontakteissa tapahtuvat muutokset ovat tuoneet myös lastensuojelun laitoksiin ja sijaisperhetoimintaan. Tässä vaiheessa on kuitenkin mahdotonta arvioida koronaepidemian pitkän tähtäimen vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin.

Kriisissäkin lastensuojelun sijaishuollon tehtävä on huolehtia lapsen edusta, oikeuksista, yksilöllisistä tarpeista ja laadukkaasta sijaishuollosta. Lastensuojelun tehtävä koronakriisin hoidossa on merkittävä, sillä lastensuojelu vastaanottaa lapset, joita muu palvelujärjestelmä ei onnistu tukemaan tai ei pysty vastaanottamaan. Käsillä oleva tutkimus tuo esiin jatkotutkimuksen aiheena sijoitettujen lasten omat kokemukset. Myös epidemian piilossa olevia vaikutuksia on arvokasta tutkia unohtamatta lapsia, jotka jo ennen koronaepidemiaa tai sen aikana ovat olleet huolen asteella tai vailla tarvitsemiaan palveluita.

Kriisitilanteiden johtamiseen ei ole yhtä ainoaa tapaa, mutta selvää on, että kriisitilanteet korostavat johtamisen merkitystä. Lapsen edun turvaamiseksi tarvitaan myös toimiva johto ja palvelujärjestelmä.

Koronaepidemian vaikutuksia pienten lasten perheiden hyvinvointiin

Johanna Lammi-Taskula

Vanhempien hyvinvointi heijastuu monin tavoin lasten ja nuorten elämään. Pienet, alle kouluikäiset lapset ovat erityisen selvästi riippuvaisia vanhempiensa kyvystä huolehtia arjen sujumisesta. Koronaepidemian kielteiset vaikutukset osuvat erityisesti niihin lapsiin, joiden vanhempien kyky huolehtia lapsistaan on erityisesti heikentynyt.

Koronaepidemiolla ja siihen liittyvillä rajoitustoimilla on ollut sekä myönteisiä että kielteisiä vaikutuksia lapsiperheiden hyvinvointiin. Lasten ja heidän vanhempiensa tuen tarpeet ovat osalla lapsiperheitä kasvaneet, mutta tarpeisiin vastaamista ovat hankaloittaneet niin perus- kuin erityispalveluidenkin toimintavaikkeudet. (Kestilä ym. 2021.)

Lapsiperheiden arjen kuormittuminen koronaepidemian aikana ja tästä kumpuava lisääntynyt tuen ja avun tarve voi liittyä perhesuhteisiin, toimeentuloon tai ajankäyttöön. Näiden taustalla voivat olla koronaepidemiaan liittyvät rajoitustoimet kuten sosiaalisen etäisyyden suositus ja etätyöhön tai etäkouluun siirtyminen. Toisilla vanhemmilla kuormitusta ovat lisänneet koronaan liittyvät lomautukset tai työpaikan menetykset toimeentulopulmineen, toisilla puolestaan työmäärä ja työstressi on epidemian aikana lisääntynyt. (Klemetti ym. 2021; Paju 2021; Sirniö ym. 2021; Sulkanen 2021.)

Tarkastelen seuraavassa pienten lasten äitien ja isien hyvinvoinnin riskejä koronaepidemian aikana kahden vuonna 2020 kerätyn kyselyaineiston sekä ansiotuloja tarkastelevan rekisteritutkimuksen tulosten valossa ja peilaan näitä tuloksia kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten tilanteeseen. Kyselyiden vastaajien joukosta todennäköisesti puuttuvat ne vanhemmat, joiden lapsi on sijoitettu kodin ulkopuolelle.

THL toteutti FinLapset -kyselyn maalis-joulukuussa 2020. Kyselyn teemana oli vauvaperheiden terveys, hyvinvointi ja palvelut; vastaajina aineistossa on 8977 äitiä ja 5843 isää, joilla 3–6 kk lapsi. THL:n ja Jyväskylän yliopiston Koronapandemia ja varhaiskasvatus -hankkeen marras-joulukuussa 2020 toteutettu kysely käsitteli koronan vaikutuksia lastenhoidon ratkaisuihin ja perheen hyvinvointiin viisivuotioiden lasten perheissä. Kyselyn vastaajina oli 1313 äitiä ja 537 isää. THL:n COVID-19-epidemian taloudelliset vaikutukset lapsiperheissä -tutkimuksessa selvitetään rekisteriaineiston avulla, kuinka epidemian myötä ilmennyt ansiotulojen lasku on näkynyt lapsiperheissä.

Jaksamisen haasteita on ainakin ajoittain lähes kaikissa pikkulapsiperheissä, mutta useimmiten vanhemmat selviävät niistä läheisten tuella. Lastensuojelun asiakasperheissä vanhemmilla on erityisen suuri tuen tarve vanhemmuuteen mutta tukiverkot ovat usein ohuet. Joskus vanhemmilla niin suuria jaksamisen

haasteita, että lapsen hyvinvointia turvataan sijoittamalla hänet kodin ulkopuolelle. Vanhemman kuormitusta voi lisätä suuri lapsiluku, puolison puuttuminen sekä perhesuhteiden epävakaus – nämä ovat huomattavasti yleisempiä sijoitettujen pienten lasten vanhemmilla kuin muissa perheissä

Koronaepidemian myötä apu ja tuki lapsille ja perheille niin lapsiperhepalveluiden ammattilaisilta kuin läheisiltäkin heikkeni ja kasvokkainen yhteydenpito hankaloitui, mikä on osassa perheitä entisestään kuormittanut jaksamista. FinLapset -kyselyn tulokset (Klemetti ym. 2021) kertovat, että noin joka neljäs pikkuvauvan äiti ja joka viides isä koki oman arjessa jaksamisensa vähentyneen koronaepidemian takia. Toisaalta reilu kymmenesosa kertoi jaksamisen lisääntyneen ja yli puolet katsoi, ettei epidemialla ole ollut vaikutusta omaan jaksamiseen.

Perheiden yhteisen ajan lisääntyminen koronan takia on osassa perheitä koettu myönteisenä, osassa se on puolestaan voinut lisätä vanhempien kuormitusta ja kiristää hermoja. Pienten lasten perheissä tehdään paljon palkatonta hoivatyötä, ja yleisin riidanaihe on epäoikeudenmukaiseksi koettu työnjako lastenhoidossa ja kotiöissä (Kontula 2013). Parisuhde voi toimia voimavarana, jos puoliset kokevat olevansa arjen haasteiden keskellä ”samassa veneessä” ja pystyvät puolin ja toisin auttamaan ja tukemaan toisiaan. Pahimmillaan lisääntynyt kuormitus kasvattaa puolisoon tai lapsiin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan riskiä.

Vauvaperhekyselyn (Klemetti ym. 2021) mukaan noin puolet vanhemmista koki perheen yhteisen ajan lisääntyneen ja vastaavasti lähes puolet yhteydenpidon isovanhempiin vähentyneen, vieläkin enemmän oli vähentynyt yhteydenpito ystäviin. Noin yksi seitsemästä kertoi puolisoitten välisten ristiriitojen lisääntyneen koronaepidemian aikana. Vajaa kymmenesosa koki puolisoitten välisen läheisyyden tunteen vähentyneen, läheisyyden lisääntymisestä kertoi puolestaan viidesosa.

Huoli perheen taloudesta ja toimeentulosta on merkittävä lapsiperheiden arkea ja vanhempien jaksamista kuormittava tekijä. Lastensuojelun asiakasperheissä toimeentulovaikkeudet korostuvat. Huostaanotettujen pienten lasten vanhemmat ovat muuta väestöä useammin työttömiä, eläkkeellä tai pitkäaikaisesti sairaita ja suuri osuus on saanut toimeentulotukea (Heino ym. 2016).

Koronaepidemia on osaltaan lisännyt taloudellista epävarmuutta osassa perheitä. Koronaepidemiaan liittyvät elinkeinotoiminnan rajoitukset lisäsivät lomautuksia ja työttömyyttä joillakin toimialoilla, mikä on heijastunut myös lapsiperheiden toimeentuloon. Palkkatulojen rekisteriseuranta (Sirniö ym. 2021) kertoo, että verrattuna edellisvuoteen lapsiperheiden tulot laskivat koronakevällä 2020, kuitenkin heinäkuusta lähtien palkkatulot olivat taas suunnilleen edellisvuoden tasolla. Tulojen vaihtelu ja sen mukanaan tuoma epävarmuus oli muita suurempaa matalasti koulutetuilla ja ulkomaista syntyperää olevilla vanhemmilla.

Vauvaperheissä tulotaso on tilapäisesti alentunut toisen vanhemman ollessa perhevapaalla. Finlapset-kyselyyn (Klemetti ym. 2021) vastanneet äidit olivat alle puolivuotiaan kanssa kotona, mutta heistäkin lähes joka kymmenes ja isistä lähes viidesosa oli ollut koronaepidemian takia YT-neuvotteluiden piirissä. Viisi prosenttia vanhemmista oli menettänyt koronan takia työpaikkansa ja lomautettuna oli ollut joka seitsemäs isä, äideistä viisi prosenttia. Työn epävarmuus ei kuitenkaan heijastunut kovin laajasti perheen toimeentuloon. Neljä viidestä vauvojen vanhemmista vastasi, ettei koronaepidemia ole juurikaan heikentänyt heidän taloudellista tilannettaan. Vain noin viidellä prosentilla toimeentulo oli heikentynyt erittäin tai melko paljon.

Kevään 2020 poikkeustilan aikana vanhempien jaksamista kuormitti myös työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen hankaluus, kun lapset suositeltiin hoidettavan kotona samalla kun suuri osuus vanhemmista siirtyi tekemään etätöitä kotona. Lastenhoidon ratkaisuja viisivuotiaiden lasten perheissä kartoittaneen kyselytutkimuksen (Närvi & Lammi-Taskula 2021) mukaan enimmäkseen etätöissä oli kevään 2020 aikana puolet vanhemmista. Äideistä joka kolmas ja isistä neljännes kertoi, että ansiotyön määrä lisääntyi. Kaksi äitiä viidestä ja isistä reilu neljäsosa koki ansiotyön ja perhe-elämän yhteensovittamisen vaikeaksi. Poikkeustilan päätyttyä tilanne kuitenkin helpottui ja yhteensovittamisen vaikeuksia koki loppuvuodesta enää kymmenesosa vanhemmista.

Koronaepidemia on vaikuttanut väestötasolla pikkulapsiperheiden arjen sujumiseen sekä myönteisesti että kielteisesti. Samalla kun osa lapsiperheistä on nauttinut etätöistä ja perheen yhteisestä ajasta, on osa vanhemmista joutunut kamppailemaan toimeentulopulmien, perheen ristiriitojen sekä jaksamisen haasteiden kanssa. Tämä voi näkyä kasvaneena tuen tarpeena lapsiperheiden peruspalveluissa ja myös lastensuojelun tarpeen kasvuna.

Jaksamista vanhempana on korona-aikana kuormittanut osalla lapsiperheiden vanhempia myös lisääntynyt työmäärä. Etenkin äidit ovat kokeneet ansiotyön ja lastenhoidon yhteensovittamisen aiempaa vaikeammaksi. Epätasainen työnjako vanhempien kesken lastenhoidossa ja kotitöissä voi lisätä riitelyä ja kasvattaa eroriskiä, mikä heijastuu väistämättä myös lasten hyvinvointiin.

Koronaepidemian jatkuessa ja sen jälkeen onkin syytä kiinnittää riittävästi huomiota pienten lasten vanhempien jaksamiseen ja heille tarjottuun varhaiseen tukeen ja ennaltaehkäiseviin palveluihin. Kaikkein kuormittuneimmat vanhemmat eivät kuitenkaan välttämättä jaksakaan hakea apua tai vaatia palveluita. Arjen tueksi tarvitaan matalan kynnyksen toiminnan kautta saatavilla olevaa konkreettista kotiapua sekä tehostettua ohjausta lapsen kanssa toimimiseen.

Tutkimukseen saatiin rahoitusta Valtion lisätalousarviossa Covid 19 -tutkimukseen osoitetusta THL:n koordinoimasta rahoituksesta.

- FinLapset-tutkimus: <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/finlapset-lasten-nuorten-ja-perheiden-terveys-ja-hyvinvointi>
- Varhaiskasvatus ja koronapandemia –hanke <https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tutkimus/tutkimus-hankkeet/kotisivut/varhaiskasvatus-ja-koronapandemia>
- COVID-19-epidemian taloudelliset vaikutukset lapsiperheissä <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/covid-19-epidemian-taloudelliset-vaikutukset-lapsiperheissa?redirect=%2Ffi%2Ftutkimus-ja-kehittaminen%2Ftutkimukset-ja-hankkeet%2Ftutkimukset-ja-hankkeet-aiheittain%2Flapset-nuoret-ja-perheet-tutkimukset-ja-hankkeet>

Yhteenveto ja pohdinta

Koronaepidemia saavutti Suomen äkillisesti ja yllättäen keväällä 2020 ja haastoi koko sosiaalihuollon palvelujärjestelmän. Erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten, kuten kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten, ongelmat lisääntyivät ja tuen tarve kasvoi. Samalla kun tukitoimia ja palveluja olisi kaivattu enemmän kuin koskaan, ei niitä ollut saatavilla entiseen tapaan. (Nelimarkka ym. 2021, Wennberg ym. 2020) Syksyllä 2020 koronaepidemiailanne kääntyi parempaan suuntaan; epidemian ensimmäinen aalto oli ohitse ja rajoitustoimenpiteitä purettiin. Epidemian toinen aalto saapui kuitenkin pian ja alueelliset rajoitustoimenpiteet olivat jälleen entistä tiukempia. (Eriksson ym. 2021) Kolmas epidemia-aalto saapui kesällä 2021 juuri kun hallitus oli alkanut valmistella Suomea koronaepidemian jälkeiseen elämään, kunnes tartuntaluvut alkoivat tätä raporttia kirjoittaessa marraskuussa 2021 yllättäen kääntyä uudelleen kasvuun.

Koronaepidemian lyhyen aikavälin vaikutukset lastensuojeluun ja sijaishuoltoon ovat jo nähtävillä ja niitä on runsaasti, vaikka suuri osa vaikutuksista tulee näkymään vasta pitkällä tähtäimellä. Toistaiseksi on vaikeaa arvioida, millaisia vaikutukset tulevat pitkällä tähtäimellä olemaan ja miten ne vaikuttavat kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten hyvinvointiin ja mielenterveyteen. On kuitenkin selvää, että koronaepidemialla on jo ollut välittömiä haitallisia vaikutuksia heidän hyvinvointiinsa. (Nelimarkka ym. 2021, Heino ym. 2020) Vaikutukset saattavat olla erilaisia niillä lapsilla, jotka tulevat sijaishuollon asiakkaiksi kesken koronaepidemian ja jatkavat sijaishuollossa epidemian jälkeenkin, kuin niillä, jotka itsenäistyvät sijaishuollosta koronaepidemian jälkeen jälkihuollon tukemana. Koronaepidemian vaikutuksia jälkihuollosta itsenäistyneisiin nuoriin julkaistaan nuorten kokemuksia oudosta vuodesta Nuorten elinolot -vuosikirjassa 2022.

Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ovat haavoittuvassa asemassa jo lähtökohtaisesti. Koronaepidemia lisäsi ja korosti tätä haavoittuvuutta entuudestaan. Myös palvelujärjestelmässä on jo ennen koronaepidemiaa ollut haasteita. Tämän vuoksi voi osittain olla vaikeaa arvioida, mitkä ongelmat ovat seurausta koronaepidemiasta ja mitkä ovat olleet olemassa jo ennen sitä. (Eriksson ym. 2021)

Poikkeusolojen myötä kaikki lapset joutuivat pysymään kotonaan ja olemaan tapaamatta läheisiään. Kasvotusten tapahtuvaa yhteydenpitoa tärkeisiin ihmisiin rajoitettiin. Tilanne oli samanlainen ja vielä kriittisempi sijaishuollossa olevilla lapsilla, jotka eivät välttämättä asu läheistensä, usein varsinkin biologisten vanhempiansa kanssa ja joille hyvät, pysyvät suhteet ovat erityisen tärkeitä hyvinvoinnin edistäjiä. Lapset joutuivat pysymään sijoituspaikoissaan eivätkä päässeet tapaamaan vanhempiaan, isovanhempiaan, ystäviään tai muita heille tärkeitä ihmisiä. (Nelimarkka ym. 2021, Wennberg ym. 2020)

Lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja perheiden ongelmat kasvoivat koronaepidemian myötä ja erityisesti mielenterveysongelmat lisääntyivät. Samalla mielenterveyspalveluiden saatavuus kuitenkin heikkeni, kun palveluita jouduttiin epidemian vuoksi supistamaan. Kun ongelmat jäivät piiloon, ne kasaantuivat ja asiakkaiden kuormitus kasvoi. Palvelutarpeen lisääntyminen yhdistettynä koronaepidemian aiheuttamaan palveluiden supistamiseen herätti paljon huolta ammattilaisten keskuudessa. Keväällä 2020, kun koronaepidemia saavutti Suomen, lastensuojeluilmoitusten määrä väheni. Syksyllä määrät alkoivat puolestaan nousta. Ongelmien lisääntyminen perheissä ja palveluiden saatavuuden ja laadun heikkeneminen yhdessä olivat todennäköisesti osasyynä sijoitusten määrän kasvuun koronavuonna; syksyllä 2020 sijoitusten määrän arvioitiin kasvaneen 40 % kunnista. (Tiili ym. 2020)

Tämän tutkimuksen tulosten viitekehyksenä toimi **sijoitettujen lasten oikeudet** ja koronaepidemian vaikutukset niiden toteutumiseen. Kodin ulkopuolelle sijoitetuille lapsille on määritelty monia erityisiä oikeuksia, joiden toteutuminen heidän asioistaan vastaavien sosiaalityöntekijöiden ja kunnan on taattava. Sijoitettujen lasten oikeuksista säädetään kansainvälisesti ja kansallisesti monin tavoin.

Sijoitetuilla lapsilla on oikeus tarvitsemiinsa palveluihin. Sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden saatavuus heikkeni koronaepidemian ja poikkeusolojen myötä, kun tapaamisia ammattilaisten kanssa peruttiin, niitä siirrettiin tai järjestettiin aikaisempaa enemmän etäyhteyksin. Sijoitetuille lapsille tärkeät terapia- ja muut mielenterveyspalvelut jäivät useiden lasten kohdalla tauolle samalla kun niiden tarve kasvoi merkittävästi poikkeusolojen aiheuttamien ongelmien vuoksi.

Sijoitetuilla lapsilla on myös oikeus tavata läheisiään ja sosiaalityöntekijäänsä. YK:n sijaishuollon ohjeen mukaan lapsilla on oikeus nimettyyn luottohenkilöön, johon olla vapaasti yhteydessä, yhteydenpitoon läheisiinsä oman etunsa mukaisesti, yhteyteen toisiin lapsiin ja hoitajien turvalliseen suhteeseen oman hoitajansa kanssa. Tämänkin oikeuden toteutuminen vaarantui, kun yhteydenpito läheisiin ja ammattilaisiin vaikeutui poikkeusolojen seurauksena.

YK:n sijaishuollon ohjeen mukaan sijoitetuilla lapsilla on myös oikeus yksityisyyteen. Yksityisyys kuitenkin vaarantui, kun esimerkiksi yhteydenpito omaan sosiaalityöntekijään täytyi tehdä osittain etäyhteyksien välityksellä – miten voidaan olla varmoja, että täysin yksityinen aika ja paikka ilman kolmansien osapuolten läsnäoloa varmistui etäyhteyksin? Tätä pohdittiin esimerkiksi Pesäpuun haastattelussa. Lisäksi YK:n sijaishuollon ohje määrittää sijoitettujen lasten oikeudeksi leikin ja vapaa-ajan toiminnot. Kysy ja kuuntele -hankkeessa sosiaalityöntekijät kuitenkin toivat toistuvasti esille harrastusten jääneen tauolle. Myös Pesäpuun asiantuntijat nostivat esiin huolta vapaa-ajanviettopojen ja harrastusten vähenemisen poikkeusolojen vuoksi.

Koronaepidemia vaikutti monin tavoin kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin, heidän suhteisiinsa, hyvinvointiinsa ja oikeuksiensa toteutumiseen. Kuten kaikilla lapsilla, myös sijoitetuilla lapsilla on oikeus perusopetukseen ja oppimisen tukeen. (THL 2020, Lastensuojelun keskusliitto 2018). Tämänkin oikeuden toteutuminen järkkäsi, kun maaliskuussa 2020 siirryttiin valtakunnallisesti **etäopetukseen** ja tämän myötä oppimisen tuen saaminen ja koulumenestys kärsi – niin avohuollossa kuin sijaishuollossakin olevien lasten kohdalla. Tuon jälkeenkään opiskelu on toteutunut monissa paikoissa toisen asteen ja korkeakouluopinnoissa etänä. Kysy ja kuuntele -hankkeen kyselyyn vastanneet sosiaalityöntekijät toivat esille useita etäkoulun aiheuttamia ongelmia. Etäkouluun siirtyminen rajoitti lasten mahdollisuutta tavata ystäviään ja elinpiiri kaventui sijaishuoltopaikkaan. Oppimisvaikeuksiin tarvittavaa erityistä tukea ei ollut enää entiseen tapaan saatavilla ja monen lapsen koulumenestys kärsi etäkoulun takia. Keskittymisvaikeudet ja motivaation puute lisääntyivät. Toisaalta osalle lapsista etäkoulu sopi hyvin, kun koulua saattoi nyt käydä rauhassa kotoa tai sijoituspaikasta käsin ilman häiriötekijöitä. Myös koulukiusaaminen väheni. Joillain lapsilla arvosanat ja koulumenestys jopa kasvoivat etäkoulun myötä. Etäkoulu kuormitti myös perhehoitajia. Perhehoitajilta ja muulta sijaishuoltopaikan henkilökunnalta edellytettiin yhtäkkiä pedagogista osaamista, jollaista heillä ei ollut. Koulujen vastuut ja roolit etäopetuksessa olivat paikoittain epäselviä.

Mielenkiintoista on, ettei koronavuosi tuonut kouluterveyskyselyn mukaan juuri lainkaan muutoksia sijoitettujen lasten ja nuorten koulukiusatuksi tulemisen tai kiusaamiseen osallistumisen kokemuksiin edellisvuosien tuloksiin verrattuna, vaikka fyysisessä kouluympäristössä kasvokkain tapahtuva kiusaaminen oli etäopetusjaksojen johdosta rajallista. Ilmiö herättää kysymyksiä siitä, minkälaisilla areenoilla nuoret kokivat kiusaamista: tapahtuiko kiusaamista esimerkiksi kouluajalla, mutta etäyhteyksin toteutettuna? Yhtäältä tulokset antavat syytä pohtia muun muassa nuorten sosiaalisen median käytön sekä etäopetuksen aikana käytettävissä olevien muiden fyysisten ympäristöjen yhteyksiä koettuun koulukiusaamiseen (ks. Cowie & Myers 2019). Toisaalta koulukiusaamista koskevien tulosten pysyminen samalla tasolla kuin edellisvuosina voi kertoa myös siitä, että pandemia on vaikuttanut kiusaamisen lisääntymiseen hidastavasti, kuten kansainvälinen tutkimusnäyttö antaa osviittaa (ks. Bacher-Hicks ym. 2021).

Sijoitetuilla lapsilla on oikeus tavata läheisiään ja heille tulisi taata riittävät mahdollisuudet olla yhteydessä läheisiinsä ja muihin heidän elämässään merkityksellisiin ihmisiin. Koronaepidemia vaikutti merkittävästi kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten elämässä merkityksellisiin ja tärkeisiin **suhteisiin**. Tuloksissa oli huolestuttavaa se, että lastensuojelun asiakkaana olevien lasten ja perheiden ongelmat lisääntyivät syksyn 2020 aikana. Yhteydenpito läheisiin ihmisiin, kuten biologisiin vanhempiin, isovanhempiin ja muihin tärkeisiin sukulaisiin, ystäviin sekä heidän elämäntilanteensa kannalta tärkeisiin ammattilaisiin, kuten sosiaalityöntekijöihin, väheni huomattavasti. Tapaamisia jouduttiin perumaan tai siirtämään myöhemmäksi. Tämä kavensi lasten elinpiiriä ja heikensi heidän hyvinvointiaan ja mielenterveyttään nostattaen myös pintaan aikaisempia kaltoinkohtelukokemuksia. Yhteydenpitoa toteutettiin yhtäkkiä runsain mitoin digiyhteyksien avulla lähitapaamisten sijaan.

Etäyhteyksin toteutettavat tapaamiset ja yhteydenpito eivät kuitenkaan yksinään riitä tukemaan kaikkien lasten hyvinvointia. Erityisesti talvella 2020–2021, kun koronaepidemiatilanne oli huomattavasti syksyä 2020 vakavampi, olivat epäselvyydet sijoitettujen lasten ja perheiden ja muiden läheisten väliseen

yhteydenpitoon liittyen hyvin tavallisia. Tilanne aiheutti hämmennystä sijoitettujen lasten kanssa työskentelevien kanssa, kun yhteydenpitoon liittyvät käytännöt koettiin lastensuojelussa epäselviksi.

Koronaepidemiolla oli merkittävä vaikutus kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten **mielenterveyteen**. Talvella 2020–2021 lastensuojelun asiakkaiden mielenterveysongelmat lisääntyivät selvästi syksyyn 2020 verrattuna. Samalla kun lasten mielenterveyden haasteet lisääntyivät, terapioiden ja muita mielenterveyspalveluita peruttiin ja siirrettiin. Rajoitustoimenpiteiden vuoksi lapset tunsivat olonsa yksinäisiksi, ahdistuneiksi, epävarmoiksi ja surullisiksi. Tilanne aiheutti myös tekemisen puutetta ja erilaisia pelkoja. Lapset pelkäsivät sairastuvansa itse tai että joku heidän läheisistään sairastuu. Myös tulevaisuus, niin oma kuin koko yhteiskunnan, huoletti ja pelotti lapsia.

Koronaepidemiolla on ollut moninaisia vaikutuksia sosiaalihuollon **palvelujärjestelmään**. Vaikutukset ovat olleet niin myönteisiä kuin huonojakin. Hyvinä vaikutuksina voidaan mainita muun muassa, että yhteistyö eri toimijoiden välillä on lisääntynyt. Se on myös mahdollistunut entistä helpommin etätyön lisääntymisen myötä. Etätyö itsessään on tuonut mukanaan uusia työskentelytapoja, jota varmasti tulevat jäämään pysyvästi osaksi lastensuojelutyötä. Uusia tuen ja auttamisen muotoja on kehitetty etäyhteyksien yleistettyä. Esimerkiksi Pesäpuu ry:n discord-serveri ”Nuorten Turvasatama” oli monelle sijaishuollossakin olevalle tai sieltä itsenäistyneelle nuorelle tärkeä palvelu, jossa nuoria pystyttiin kuuntelemaan ja tukemaan negatiivisten tunteiden käsittelyssä, joita korona-aika rajoitustoimenpiteineen on aiheuttanut. Toisaalta lastensuojelun asiakasmäärien ja sijaishuollon tarpeen arvioidaan kasvavan pitkällä tähtäimellä. Myös lastensuojelun palvelutarpeen on arvioitu kasvaneen. Moniammatillisen yhteistyön merkitys korostui poikkeusaikana ja sitä tulisi lisätä ja kehittää, jotta lastensuojelutyö yhtenäistyisi ja palveluiden saatavuus ja jatkuvuus voidaan turvata.

Lastensuojelun ja sijaishuollon toimijat jäivät keväällä 2020 aluksi vaille toimintaohjeita poikkeusoloissa. Kun ohjeita lopulta saatiin, niitä tuli paljon monelta eri taholta. Tämä aiheutti hämmennystä työntekijöiden keskuudessa ja työtä jouduttiin tekemään ristiriitaisten ohjeistusten varassa. Syksyä 2020 kohti ohjeistukset kuitenkin yhdenmukaistuivat. Erityisesti liikkumiseen ja tapaamiseen liittyvissä ohjeistuksissa koettiin ristiriitaisuuksia. Myös kansainvälisissä tutkimuksissa nousi esille yhteneväisten toimintamallien ja valmiussuunnitelmien tarve (Haffejee & Levine 2020). Yllättäviin tilanteisiin liittyviä valmiussuunnitelmia kaivataan siis kaikilla tasoilla niin kansallisesti kuin paikallisestikin. Tällä taattaisiin palveluiden yhdenvertainen saatavuus ja tasavertaisemmat olosuhteet sijaishuollossa. Etäpalveluiden lisääntyminen on tuonut mukanaan tietosuojaan liittyviä ongelmia ja kysymyksiä, joten myös niihin liittyviä ohjeistuksia tulisi selkiyttää ja eri toimijoiden vastuut määrittellä selkeämmin.

Etätyö lisääntyi ja sen merkitys korostui huomattavasti koronaepidemian myötä. Kun monia tapaamisia ammattilaisten ja asiakkaiden välillä jouduttiin poikkeusolojen vuoksi perumaan, niitä korvattiin paljon etäyhteyksillä. Koska lastensuojelutyö perustuu kuitenkin suurimmalta osin suhdeperustaista työtä, ei sitä voida toteuttaa kokonaan etätyönä. Etäyhteyksin toteutettavia tukitoimia on toivottu tehostettavan ja sekä työntekijöitä että asiakkaita tulisi ohjata niiden käyttöön tehokkaasti. Etäyhteyksien sujuvuutta olisi tärkeää kehittää entuudestaan, jotta ammattilaisten keskinäinen ja asiakkaiden kanssa toteutettava yhteistyö sujuvoituisi entisestään. (Jones ym. 2020)

Tässä tutkimuksessa selvitettiin useiden aineistoiden avulla koronaepidemian vaikutuksia kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten hyvinvointiin, mielenterveyteen ja palveluiden saatavuuteen. Käytetyt aineistot olivat monipuolisia sisältäen niin laadullista kuin määrällistäkin aineistoa. Arvioita koronaepidemian vaikutuksista lastensuojeluun kuultiin useiden eri ammattilaisten ja asiantuntijoiden suusta niin työntekijä- kuin esimiestasollakin. Lisäksi tarkasteltiin aikaisempia tutkimuksia ja selvityksiä aiheesta. Sijoitettujen lasten oma ääni saatiin niin ikään kuuluviin, kun tarkasteltiin kouluterveyskyselyn tuloksia sijoitettujen lasten osalta – keskittyen erityisesti koronaepidemian vaikutuksiin. Tähän loppuraporttiin saadut asiantuntijoiden puheenvuorot täydentävät saatuja tuloksia ja niihin jääneitä katvealueita.

Lopuksi

Tarja Pösö

Näkemykset siitä, miten pandemia-aika vaikuttaa lapsiin ja lapsuuksiin, monipuolistuvat ja täsmentyvät vähitellen. Vaikka kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ovat eläneet lapsuuttaan tänä aikana yhtä lailla kuin kodeissaan varttuneet ikätoverinsa, on syytä ajatella, että pandemia-aika kodin ulkopuolella eroaa kodissa vietetystä pandemia-ajasta. Siksi käsillä oleva tutkimus on tärkeä: se tarkastelee poikkeusolojen vaikutuksia sijoitettujen lasten oikeuksiin, suhteisiin ja palveluihin. Tutkimus pohjautuu erilaisiin kysely- ja haastatteluaineistoihin, joita pandemia-ajan poikkeusoloissa eläneet ja niissä työskennelleet toimijat ovat tuottaneet tämän tutkimuksen käyttöön. Aineisto on rosoinen samoin kuin kansainvälisiin julkaisuihin pohjautuva tutkimuskatsaus on rosoinen – mutta mitä muuta ne voisivat ollakaan juuri nyt. Eri näkökulmat tarjoavat mosaiikin, jossa on puuttuvia palasia mutta myös hahmoja, joista jotkut piirtyvät tarkemmin, jotkut epätarkemmin.

Rosoinen on kuvamme myös normaaliolojen sijaishuollosta. Rosoisuus syntyy siitä, että on vaikeaa saada kattavaa tietoa sijaishuollosta. Ei ole käytössä välineitä, joilla mutkattomasti tavoitettaisiin kaikki perhehoitajat ja lastensuojelulaitokset, joilta voitaisiin kysyä sijaishuollon arjesta ja esimerkiksi uusien ja yllättävien tilanteiden vaikutuksista. Ei tavoiteta kattavasti ja ilman mittavia tutkimuslupahakemuksia ja niitä seuraavia tutkimukseen osallistamisen ja motivoimisen käytäntöjä lapsen asioista vastaavia sosiaalityöntekijöitä, joilta voitaisiin kysyä siitä, miten he näkevät sijoitettujen lasten voivan sijaishuollossa ”tässä ja nyt”. Sijoitettujen lasten ja nuorten tavoittaminen puolestaan edellyttää pääsyä monien portinvartijuuksien ohi ja siksi heidän näkemyksiään ja kokemuksiaan päästään kuulemaan vain pieniltä ja väistämättä valikoitunein osin. Niin poikkeus- kuin normaaliolojen tutkijat joutuvat siksi keräämään kuvaa sijaishuollosta pienten pisteiden kautta toivoen, että tutkimus tavoittaa edes osan oleellisimmista asioista. Jos ja kun tutkimustietoa tarvitaan sijoitettujen lasten oikeuksien ja sijaishuollon laadun tukemiseen, ei tuo tilanne ole kestävä. Poikkeusolojen erityinen tiedontarve tuo tämän hyvin näkyviin.

Sijoitettujen lasten oikeudet, suhteet ja pääsy palveluihin ovat tämän tutkimuksen keskiössä –teemoitus, jonka toivoisi olevan yhtä lailla normaaliolojen sijaishuollon keskiössä. Tiedämmekö kuitenkin siitä, mitä päätöksiä näistä asioista on tehty poikkeusolojen aikana ja miten ne on tehty? Päätöksethän ovat se merkittävä side, joka yhdistää lapsia oikeuksiin, suhteisiin ja palveluihin lastensuojelussa. Kun poikkeusolot alkoivat Suomessa, todettiin erinäisissä valtakunnallisissa ja paikallisissa ohjeistuksissa, että lastensuojelulain mukaisten säädösten pohjalta voidaan rajoittaa sijoitettuja lapsia ja siksi lastensuojelulain (ja tartuntalain) rinnalle ei katsottu tarvittavan muita säädöksiä epidemian esiinnostaman rajoittamisen tarpeeseen. Tämä oli tehokas muistutus siitä, kuinka valmiiksi lastensuojelun sijaishuollossa on virittäytytty rajoittamiseen ja sitä koskevaan päätöksentekoon. Poikkeusoloissakin pärjätään samalla säännöstöllä.

Tutkimus tuo näkyviin suhteiden rajoittamisen toisen puolen: miten suhteita on poikkeusolojen aikana tuettu ja mahdollistettu. Sitä on tehty paljon mutta ei haasteitta. Suhteissa on monia osapuolia ja jokaisella osapuolella on omat oikeutensa ja intressinsä toimia suhteissa. Uudenlaiset pelot ja turvattomuuden tunteet eivät karta lapsia, vanhempia, ammattilaisia tai sijaisvanhempia ja siksi suhteissa olemisesta on todennäköisesti tullut haastava osa sijaishuoltoa kaikille osapuolille. Lasten keskinäisiä eroja on käsitelty tutkimuksessa mm. digitaalisena eriarvoisuutena, jolla viitataan sijaishuoltopaikkojen erilaisiin teknisiin ja taidollisiin valmiuksiin pitää yllä etäyhteyksiä. Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ovat riippuvaisia oman sijaishuoltopaikkansa valmiuksista ja siksi valmiuksien erot tuottavat eroja lasten mahdollisuuksiin pitää olla suhteita tai saada etämuodossa toteutettua palvelua. Todennäköistä on, että eroja on myös laajemmin erilaisissa arjen mikropäätöksissä, joilla suhteiden ylläpitoa tuetaan ja rajoitetaan (muodollisilla päätöksillä tai muuten). Siitä, millainen mosaiikki suhteista ja niiden rajoittamisesta ja tukemista sijaishuollossa syntyi pandemia-ajan eri vaiheissa, kuullaan ehkä lisää myöhemmin.

Tutkimus osoittaa, kuinka tärkeää on pysähtyä poikkeusoloissakin tunnistamaan erilaisten lapsiryhmien tilanteet. Tietoa ei tarvita vain tiedon vuoksi vaan siksi, että tunnistetaan uusissa ja yllättävissä tilanteissa ne pulmakohdat, joista tulee tai ehkä tulee uhka lasten, heidän läheistensä ja heidän kanssaan työskentelevien

tahojen hyvinvoinnille ja viimesijassa lastensuojelun sijoituksen tavoitteen toteutumiselle. Vaikka jotkut pulmakohdat ovat samoja poikkeusoloissa kuin normaalioloissa, ei niitä pidä sivuuttaa, koska niiden koettu merkitys ja sitä kautta vaikutus voi olla erilainen. Toisaalta ei pidä myöskään sivuuttaa sitä suunnatonta joustavuutta, jota tutkimus tuo esiin yhtäältä tutkijoiden tavoitteellisena sukkulointina erilaisten tietolähteiden parissa ja toisaalta sijaishuollon toimijoiden sopeutumista uusiin tilanteisiin. Ne mosaiikin palaset, joita tämä tutkimus tuo näkyviin, antavat syytä uskoa, että pyrkimys hyvään sijaishuoltoon on olemassa ja että sitä pyrkimystä poikkeusolot eivät hävitä.

Lähteet

- Bacher-Hicks Andrew, Goodman Joshua, Jennifer Greif Green, and Melissa K. Holt. (2021). The COVID-19 Pandemic Disrupted Both School Bullying and Cyberbullying. (EdWorkingPaper: 21-436). Retrieved from Annenberg Institute at Brown University: <https://doi.org/10.26300/7jy7-x816>
- Baginsky M & Manthorpe J. 2020. The impact of COVID-19 on Children's Social Care in England. Child Abuse & Neglect. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S014521342030394X>
- Enroos Rosi, Heino Tarja & Pösö Tarja (2016) Huostaanotto — Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino.
- Forsell Martta, Kuoppala Tuula & Säkkinen Salla (2021) Lastensuojelu 2020. Koronavuosi ei korostunut lastensuojelun tilastoissa – vaikutusten odotetaan näkyvän viiveellä. Tilastoraportti 19/2021. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021060734321>
- Haffejee S & Levine D. 2020. 'When will I be free': Lessons from COVID-19 for Child Protection in South Africa. Child Abuse & Neglect. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0145213420303707>
- Hakulinen T & Hastrup A. 2020. Teoksessa Hietanen – Peltola M, Vaara S, Hakulinen T & Hastrup A. Lasten, nuorten ja perheiden peruspalvelut koronakeväänä 2020. Tu-loksia kouluterveydenhuollon verkoston ja perhekeskusverkoston tiedonkeruista. Työpäperi 26/2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos Helsinki 2020. <https://www.julkari.fi/handle/10024/140127>
- Hakulinen T & Vaara S. 2020. Teoksessa Hakulinen T, Hietanen-Peltola M, Hastrup A, Vaara S, Jahnukainen J & Varonen, P. ”Pahin syksy ikinä”. Lasten, nuorten ja perheiden peruspalvelut koronasyksynä 2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpäperi 37/2020. Helsinki 2020. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/140643/URN_ISBN_978-952-343-579-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Heino Tarja, Hyry Sylvia, Ikäheimo salla, Kuro-nen Mikko & Rajala Rika (2016) Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset: HuosTa-hankkeen (2014–2015) päätulokset. Raportti 3/2016. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-644-5>
- Heino, Tarja; Hyry, Sylvia; Ikäheimo, Salla; Kuronen, Mikko; Rajala, Rika (2016)
- Heino Tarja, Weckroth Niina & Ranta Heikki (2020) Koronan vaikutukset lastensuojelun 24/7-yksiköiden toimintaan: palveluntuottajien ja toimintayksiköiden näkökulma. Tutkimuksesta tiiviisti 32/2020. Helsinki 2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-585-8>
- Helavirta Susanna (2016) Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana. 188–223. Teoksessa Enroos Rosi, Heino Tarja & Pösö Tarja (toim.): Huostaanotto. Lastensuojelun vaati-vin tehtävä. Tampere: Vastapaino.
- Holmes L, Neagu M, Sanders-Ellis D & Harrison N. (2020) Life-long Links. Evaluation report. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/955953/Life-long_Links_evaluation_report.pdf
- Kestilä Laura, Jokela Merita, Härmä Vuokko & Rissanen Pekka (toim. 2021). Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen: Asiantuntija-arvio, kevät 2021. Raportti 2021_003. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.julkari.fi/handle/10024/142536>
- Klemetti Reija, Vuorenmaa Maaret & Helakorpi Satu (2021). Vauvaperheiden hyvinvointi – FinLapset-kyselytutkimus 2020. Tilastoraportti 6/2021. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kontula Osmo (2013). Yhdessä vai erikseen? Tutkimus suomalaisten parisuhteiden vahvuuksista, ristiriidoista ja erojen syistä. Per-hebarometri 2013. Väestötutkimuslaitos, Kat-sauksia E 47/2013. https://vaestoliitto-fi.directo.fi/@Bin/43e58be6bcf1e64b4792304d797a1ceb/1632224424/application/pdf/2979010/Perhebarometri2013_web_1.pdf
- Laakso Riitta (2019) ”Ne näki musta”. Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset. THL Raportti 1/2019.
- Lastensuojelun keskusliitto (2018) YK:n sijaishuollon ohjeet. https://www.lskl.fi/wp-content/uploads/sijaishuollon_ohjeet_final.pdf
- Lastensuojelulaki 78 §
- Nelimarkka Siiri, Eriksson Pia & Heino Tarja (2020) Koronasta seurannut digiloikka korosti sijaishuollossa olevien lasten keskinäistä eriarvoisuutta. THL-blogi. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://blogi.thl.fi/koronasta-seurannut-digiloikka-korosti-sijaishuollossa-olevien-lasten-keskinaista-eriarvoisuutta/>
- Nelimarkka Siiri, Hietämäki Johanna & Hyväri Elli (2021) Koronakriisi lisäsi lasten yksinäisyyttä. THL-blogi. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://blogi.thl.fi/koronakriisi-lisasi-lasten-yksinaisyytta/>
- Nelimarkka Siiri, Majjala Seija, Eriksson Pia & Heino Tarja (2021) Koronapandemian vaikutuksia lastensuojelun palveluihin ja asiakkaiden hyvinvointiin vuonna 2020: Tutkimuskatsaus. Työpäperi 5/2021. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-623-7>
- Närvi Johanna & Lammi-Taskula Johanna (2021). Lapsiperheiden hyvinvointi koronapandemian aikana. Osaraportti 3: Vanhempien kokemukset työn ja perheen yh-teensovittamisesta ja hoivan jakamisesta. JYU Reports, Jyväskylän yliopisto (tulossa).
- UN General Assembly, Guidelines for the Alter-native Care of Children: resolution / adopted by the General Assembly, 24 February 2010, A/RES/64/142, available at: <https://www.refworld.org/docid/4c3acd162.html>
- Paju Petri (2021). Paikoillaan pyörivä arki. Selvitys lapsiperheiden arjesta koronakriisin toisen aallon aikana. Lastensuojelun Keskusliiton verkkojulkaisu 4/2021. <https://www.lskl.fi/julkaisut/paikoillaan-pyoriva-arki/>
- Roos Pia & Rutanen Niina (2014) Metodologisia haasteita ja kysymyksiä lasten tutkimushaastattelussa. Journal of Early Childhood Education Research 3: 27–47.

- <https://jecer.org/wp-content/uploads/2014/10/Roos-Rutanen-issue3-2.pdf>
- Sirniö Outi, Kärkkäinen Sanna & Kauppinen Timo M. (2021). Palkkatulojen kehitys lapsiperheissä COVID-19 -epidemian aikana. Tutkimuksesta tiiviisti, Suomen sosiaalinen tila 1/2021. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.julkari.fi/handle/10024/140893>
- STM 2019. Lastensuojelun laatusuositus. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön julkaisuja 2019:8. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161862/STM_2019_8_J_Lastensuojelun_laatusuositus.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Sulkanen Mimmu, Alasuutari Maarit, Närvi Johanna, Lammi-Taskula Johanna (2021). Lasten ja perheiden hyvinvointi, työ ja varhaiskasvatus koronapandemian aikana. Osa-raportti 1: Aineiston keruu, metodit ja tutkittavat. Jyväskylän yliopisto, JYU Reports 3/2021.
- Tampereen yliopisto (2019) SoteDialogit. <https://projects.tuni.fi/sotedialogit/>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2020) Ko-ronaepidemian vaikutukset kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten hyvinvointiin, mielenterveyteen ja palvelujen saatavuuteen. <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/koronaepidemian-vaikutukset-kodin-ulkopuolelle-sijoitettujen-lasten-hyvinvointiin-mielenterveyteen-ja-palvelujen-saatavuuteen>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2020) Lapsen oikeudet sijaishuollossa. Lastensuojelun käsikirja. <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/hoito-ja-kasvatus-sijaishuollossa/lapsen-oikeudet-sijaishuollosa#lapsilahtoisuus%20sijaishuollossa>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2020) Sosiaalihuollon tilannekuvan viikkoseuranta. <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/koronaepidemian-sosiaaliset-vaikutukset-heikoimmassa-asemassa-oleviin-asiakkaisiin-ja-heidan-palveluihinsa/sosiaalihuollon-tilannekuvan-viikkoseuranta>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2021) Tilannekatsaus koronaviruksesta. <https://thl.fi/fi/web/infektioaudit-ja-rokotukset/ajankohtaista/ajankohtaista-koronaviruksesta-covid-19/tilannekatsaus-koronaviruksesta#tilanne>
- Timonen-Kallio Eeva, Yliruka Laura & Närhi Pekka. (2017) Lastensuojelun terapeuttisen laitospalveluksen mallinnus. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpäpaperi 23/2017.
- Rissanen Pekka, Parhiala Kimmo, Kestilä Laura, Härmä Vuokko, Honkatukia Juha & Jormanainen Vesa (2020) COVID-19-epidemian vaikutukset väestön palvelutarpeisiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen: nopea vaikutusarvio. Raportti 8/2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-496-7>
- Wood M & Selwyn J (2017), Looked after children and young people's views on what matters to their subjective well-being. *Adoption and Fostering* (41, 20-34)
- Wilke N, Howard A & Pop D. 2020. Data-informed recommendations for services providers working with vulnerable children and families during the COVID-19 pandemic. *Child Abuse & Neglect*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0145213420302970>